

2 IDEOLOGIERNES KAMP:

STATEN, FOLKET OG MAGTEN

[1918-1939]

TIDSLINJE

- 1917 ● Kommunisterne tager magten i Rusland ved en revolution i november
- 1918 ● Første verdenskrig slutter
- 1918-21 ● Borgerkrig i Rusland
- 1918 ● Tyskland bliver en republik
- 1919 ● Det italienske fascistparti grundlægges
- 1920 ● Det tyske nazistparti grundlægges
- 1924 ● Josef Stalin bliver leder i Sovjetunionen
- 1924 ● Amerikanske lån stabiliserer det tyske demokrati
- 1925 ● Mussolini tager den absolutte magt og grundlægger det fascistiske Italien
- 1925 ● Hitler udgiver *Mein Kampf*
- 1928 ● Første femårsplan i Sovjetunionen introducerer planøkonomi
- 1929 ● Den amerikanske børs i Wall Street krakker og starter den store depression
- 1933 ● Hitler udpeges til tysk rigskansler
- 1933 ● Franklin D. Roosevelt indsættes som præsident i USA og begynder New Deal
- 1936-1938 ● De store udrensninger i Sovjetunionen

◀ Antisemitisk propagandaplakat fra det tysk-besatte Frankrig under anden verdenskrig, der viser den internationale jødedom.

INDLEDNING

Første verdenskrig vendte op og ned på Europas grænser, nye stater opstod, og andre var gået i opløsning. England stod umiddelbart som den store sejrherre, men krigen havde været kostbar, og den blev begyndelsen på det britiske imperiums opløsning.

Krigen havde også vist, at USA var fremtidens stormagt takket være sine enorme økonomiske ressourcer. Det var på grund af USA's indtræden i krigen, at de allierede sikrede sig sejren, og den idealistiske præsident Wilson havde forsøgt at skabe et bæredygtigt fredsprojekt med sine fredsmål. Wilsons 14 punkter kom dog ikke til at spille den store rolle på Versailleskonferencen og på udformningen af fredsaftalen. Én ting blev dog gennemført, og det var etableringen af Folkenes Forbund, datidens svar på vores dages FN (der blev dannet i 1945), der havde det hovedformål at undgå krig og skabe kollektiv sikkerhed. Det skulle vise sig at blive en vanskelig manøvre i tiden, der fulgte.

Efter første verdenskrig tydede meget på, at demokratiet havde sejret. Fire kejserdømmer var gået i opløsning, og ud sprang nye demokratier i mange af de europæiske lande. Det skulle hurtigt vise sig, at demokratiet kom kraftigt under pres i perioden frem mod anden verdenskrig.

Perioden, vi skal se nærmere på i dette kapitel, satte sig dybe spor i hele det 20. århundredes historie. I Europa blev verden vidne til den fascistiske og nazistiske bølge, der tilsidesatte de borgerrettigheder, som kontinentet havde hvilet på siden den franske revolution. Uden for Europa blev den spi-

▼ Historiebrug: Demonstration i Washington, januar 2017 rettet mod præsident Trump.

rende nationalisme en vigtig ingrediens i flere asiatiske og mellemøstlige staters kamp for løsrivelse fra de europæiske kolonimagter, og i Kina rasede en borgerkrig, der banede vejen for det kommunistiske styre. Vi skal senere i dette bind af *Vores verdenshistorie* se nærmere på denne udvikling.

I dette kapitel fokuserer vi på, hvordan forskellige ideologier kæmpede om at tage magten og definere forholdet mellem folk og stat. Mange steder kom de spinkle demokratier under pres og blev kastet ud i en overlevelseskamp, der kulminerede i anden verdenskrig. I kapitlet skal vi se nærmere på kommunismen i Rusland, nazismen i Tyskland og liberalismen i USA.

”At trække nazikortet”

I den politiske debat kan vi til tider komme i den situation, at vi ”trækker nazikortet”. Sådan kalder vi det, når nogen kritiserer noget ved at sammenligne det med Tyskland under nazismen, hvor man undertrykte de basale demokratiske spilleregler. Men er det rimeligt, og giver det overhovedet mening at referere til et blodigt terrorregime, der har ligget i graven i mere end 75 år? Og hvorfor er referencen til netop nazismen og ikke til Sovjetunionen under Stalin eller Kina under Mao, der har vist sig at være tilsvarende modbydelige terrorregimer?

Når vi ”trækker nazikortet”, bruger vi historien som spejl på nutiden, og sådan gjorde chefredaktør for Weekendavisen Martin Krasnik under valgkampen op til folketingsvalget i 2019, hvor han kaldte den yderliggående populist og leder af partiet Stram Kurs Rasmus Paludan for nazist. Kilde 8 er et uddrag af avisens leder 2. maj 2019.

Kilde 8

Er Rasmus Paludan nazist?

Folketingsvalget om få uger bliver af mange omtalt som historisk. Det vil vise sig. Historisk er dog allerede det faktum, at et fascistisk parti står på stemmesedlen. Det er ikke sket siden 1939, og det alene er en milepæl. Tiden var en helt anden, men folk, der kan huske dét valg, har muligvis grundet over den slående fysiske lighed mellem Frits Clausen og Rasmus Paludan. Sådan ser danske nazister altså ud. 2019 er ikke 1939, og man vil måske indvende, at de ideologiske forskelle er store. Nazismens bidrag til fascismen er det ideologiske jødehad, men skifter man jøder ud med muslimer, består Paludan til fulde prøven: Muslimer hører pr. definition ikke hjemme i det kristne Danmark, mener Stram Kurs. Erklærer de sig overhovedet som muslimer, skal de deporteres. Børn af blandede par sorteres efter antallet af ”rene”

bedsteforældre. For de tilbageværende muslimer i Danmark gælder særlige regler for deres færdsel i det offentlige rum. Danmark skal renses for muslimer. Paludan kender tydeligvis Nürnberglovene og den nationalsocialistiske racelære. Til alle dem, der kalder Paludan for klovn, opviger, gøgler, provokatør, nar eller andet muntert, må man sige nej: Med sit menneskesyn er Rasmus Paludan nazist.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Undersøg, hvilken form for historiebrug Martin Krasnik benytter sig af (brug eventuelt fokuspunktet om historiebrug, side 87).
- 2) Diskutér fordele og ulemper ved Martin Krasniks historiebrug.

RUSLAND: PROLETARIATETS DIKTATUR

Første verdenskrig kom på alle tænkelige måder til at udstille zarens Rusland, der fra krigens begyndelse viste store svaghedstegn. Blandt andet var den russiske hær dårligt organiseret, tropperne elendigt udrustede og transportsystemet helt utilstrækkeligt. Zar Nikolaj II forsøgte at rette op på de militære nederlag ved selv at tage til fronten og overtage ledelsen af soldaterne. Da de militære nederlag fortsatte, blev zaren gjort direkte ansvarlig for de militære tilbageslag.

I årene op til krigen havde Rusland været ramt af økonomisk krise, og befolkningen havde været utilfreds med zarens ledelse af landet. Situationen blev nu forværret, da fødevareproduktionen gik i stå, landbruget blev hårdt ramt, og Rusland blev totalt isoleret. Tyskerne kontrollerede Østersøen, og de osmanniske tyrkere afskar Rusland mod syd. Derved var forbindelsen til omverden afskåret, og det førte til lukning af virksomheder og flere arbejdsløse, der var varemangel, og priserne på madvarer steg.

Den første russiske revolution

I februar 1917 tilspidsedes situationen, og arbejderbefolkningen krævede mad og bedre forhold. Urolighederne tog til i hovedstaden Sankt Petersborg. Da zarens loyale professionelle soldater var ved fronten, befalede zaren, at værnepligtige bondsoldater skulle skyde på demonstranterne. Men i stedet for at slå demonstranterne ned gik soldaterne over på arbejdernes side.

Situationen blev nu alvorlig for Nikolaj II, der helt havde mistet kontrollen med landet. Ledende politikere lagde pres på zaren for at træde tilbage. Zar Nikolaj abdicerede i februar 1917, og magten overgik til en midlertidig (provisorisk) regering. Den nye regering skulle nu forsøge at stabilisere civilbefolkningen, mens krigen fortsatte. Februarrevolutionen i Rusland var et forsøg på en borgerlig revolution, hvor magten blev overgivet folket (om end det kun var de mest velstillede, der sad i den nye regering), og fjernede derved den enevældige zar, på samme måde som vi så det i den franske revolution i 1789 og i den danske revolution i 1848-1849, hvor enevælden blev afskaffet og Grundloven blev vedtaget.

Den provisoriske regering meddelte, at den ville indkalde en grundlovgivende forsamling, der bredt skulle repræsentere den russiske befolkning, med det formål at skabe en demokratisk forfatning (grundlov).

▼ Zar Nikolaj 2. og hans familie, 1913.

▲ Soldater hjemkaldt fra fronten til Moskva i 1917. I baggrunden ses Vinterpaladset.

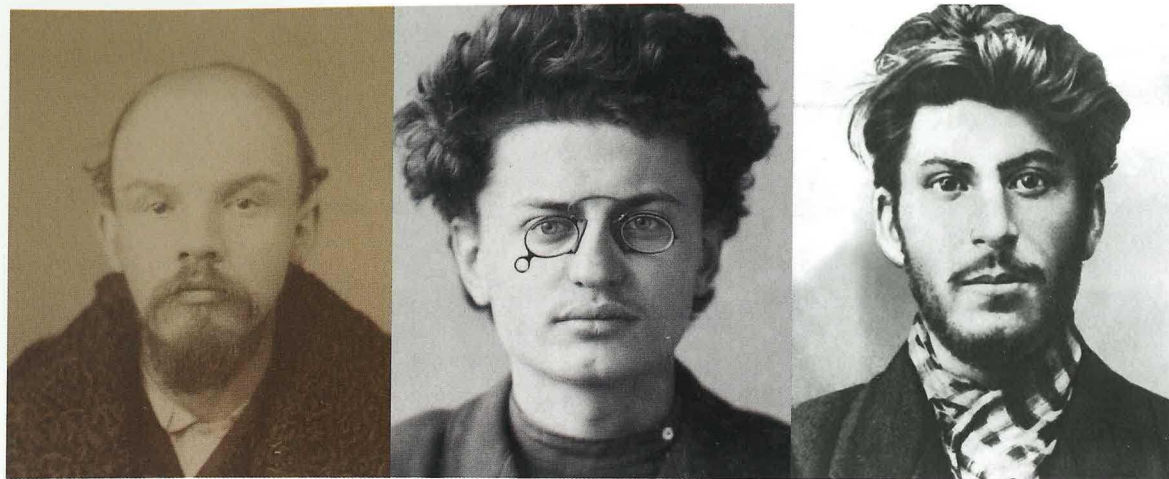
Sovjetterne

De russiske arbejdere stillede sig dog ikke tilfreds med, at zaren havde abdiceret. På fabrikkerne i hovedstaden Sankt Petersborg havde arbejderne, støttet af hjemvendte soldater, samlet sig i råd, på russisk kaldet sovjetter.

Sovjetterne var en slags græsrodsbevægelse, hvor borgerne kunne diskutere politiske spørgsmål og forsøge at påvirke den provisoriske regering. De fik hurtigt stor folkelig opbakning, og da den provisoriske regering i høj grad var afhængig af sovjetternes støtte, kan man tale om, at magten reelt var delt mellem regeringen og sovjetterne.

Det russiske Socialdemokrati var det største arbejderparti i landet. Partiet var splittet mellem de reformivrige mensjevikker (russisk for "mindretallet") og de revolutionære bolsjevikker (russisk for "flertallet"). De to fløje skulle vise sig at være uforenelige, idet bolsjevikkerne ønskede en revolution efter Karl Marx' teorier (se *Vores verdenshistorie 2*), og mensjevikkerne ønskede et parlamentarisk demokrati og et samarbejde med regeringen og de kapitalistiske stater i Vesteuropa. Da mensjevikkerne dominerede sovjetterne, støttede sovjetterne i foråret 1917 den provisoriske regerings bestræbelser på at indkalde en grundlovgivende forsamling, der skulle udarbejde en ny forfatning.

Sovjetternes støtte til den provisoriske regering og fortsatte støtte til krigen blev ivrigt kritiseret af bolsjevikernes leder, Vladimir Lenin (1870-

▲ Ungdomsbilleder af tre af bolsjevikernes ledere, Vladimir Lenin (1870-1924), Leon Trotskij (1879-1940) og Josef Stalin (1878-1953). Lenins og Trotskij's portrætter er taget af zarens politi, mens de var arresteret. Som unge aktivister levede de et liv som professionelle revolutionære i et miljø med hemmelige møder, illegale aktiviteter, sammensværgelser og konstant frygt for forræderi. Paranoia, vold og udrensninger kom også til at præge det sovjetsamfund, som Stalin endte med at sætte sig tungt på.

Тов. Ленин ОЧИЩАЕТ
ЗЕМЛЮ ОТ НЕЧИСТИ.

1924). I krigens første år havde Lenin opholdt sig uden for Rusland, men i april 1917 vendte han hjem for at tage kampen op. Straks efter sin hjemkomst annoncerede han sin strategi for at vinde den politiske magt i Rusland.

Strategien byggede på Karl Marx og Friedrich Engels' *Kommunistiske manifest* fra 1848 med Lenins betoning af bolsjevikkerne som arbejdsklassens "fortrop" (avantgarde). Herudfra argumenterede Lenin for, at Rusland var kommet til det samfundsstadie, der betingede en overgang fra det borgerlige, kapitalistiske samfund til det socialistiske samfund (se *Vores verdenshistorie 2*).

Krigen medførte fortsat store tab ved fronterne, og civilsamfundet manglede mad, fabrikker lukkede, og befolkningen stod uden arbejde. Den kaotiske situation betød, at flere og flere lyttede til Lenins ønsker om et helt nyt samfund, hvor alle var lige, og hvor der var fred og brød til alle. Mere og mere modløs over for befolkningens krav om forbedringer stod den provisoriske regering og de splittede sovjetter, hvor bolsjevikernes synspunkt nu stod stærkt.

◀ Verdensrevolutionen. Lenin fejrer de herskende klasser bort med revolutionens røde kost.

Bolsjevikernes kup

På Lenins opfordring besluttede bolsjevikernes centralkomité at tage magten ved et kup. Kun to stemte imod, og de blev kort tid efter udrenset.

Den 25. oktober 1917 (7. november efter den vestlige kalender) besatte bevæbnede arbejdere, de såkaldte rødgardister, alle vigtige områder i hovedstaden og arresterede den provisoriske regering. Selve kuppet forløb uden den helt store modstand.

Bolsjevikernes nye arbejder- og bonderegering fik navnet Folkekommissærernes råd. Bolsjevikkerne ændrede navn til Sovjetunionens kommunistiske parti.

Kommunisternes magtovertagelse betød, at Marx' revolutionsteori for første gang i verden blev rullet ud over et samfund. Det betød, at godsejerjord blev nationaliseret uden erstatning. Ifølge Marx skulle den private ejendomsret ophæves, og jorden skulle kollektiviseres, men her stødte den nye regering på modstand fra bønderne. For at vinde bøndernes støtte udstykkede kommunisterne i stedet jorden i millioner af små brug og fastholdt dermed den private ejendomsret.

Verdensrevolutionen

Lenin så den russiske revolution som den første af en række revolutioner, der ville tilintetgøre de kapitalistiske samfund. For Lenin var det oplagt at rette blikket med det krigshærgede Tyskland, hvis situation med fødevaremangel, arbejdsløshed og en svækket kejser måtte være modent til en revolution, der kunne være med til at sikre det nye styre i Rusland. Fra Tyskland kunne revolutionerne ifølge Lenin sprede sig til resten af Europa. Med paroler som "Proletarer i alle lande, foren jer" forsøgte Lenin at opildne til revolution i det krigshærgede Europa. Selv om revolutionsstemningen fik fat i dele af den tyske befolkning, og der i perioden lige efter Tysklands nederlag i første verdenskrig var tiltag til en tysk revolution, blev den slået ned, fordi den tyske statsmagt var stærkere end den russiske.

Det kommunistiske samfund

Efter revolutionen skulle Rusland bygges op efter et nyt samfundsideal, og i marts 1918 blev der indgået en fredsaftale med Tyskland. Selv om det primært var arbejderne i de store byer, der havde stået i spidsen for revolutionen, var den nye sovjetrepublik et landbrugssamfund bestående af småbønder. Nu skulle tilliden til det nye styre bygges op, og af den grund gennemtvang kommunisterne ikke nationaliseringer af jorden, og kommunisterne ventede med at ophæve den private ejendomsret.

▼ Kønsligestilling indgik til en vis grad i bolsjevikernes program. Der var kvinder blandt bolsjevikernes ledere, og her ses en kvindedeling i Den Røde Hær, 1917. Sovjetunionen var også den første europæiske stat, der legaliserede abort (1920).

Fremstillinger af revolutionen

Den russiske revolution i 1917 har i den grad været med til at forme vores moderne forestilling om, hvad en revolution er for noget, og den blev et forbillede for mange af de bevægelser, der senere i det 20. århundrede søgte at lave deres samfund om, ikke mindst i kolonilandene.

Det er i dag vanskeligt at finde historikere, der ukritisk forsvare den russiske revolution i 1917 og det samfund, der kom efter. Men det er omdiskuteret, om revolutionen var en forståelig – og måske endda inspirerende – reaktion på et undertrykkende og krigsplaget samfund, eller om revolutionen tværtimod bør ses som en katastrofe.

Når historikere skriver historiebøger (for eksempel Vores verdenshistorie), kalder man det fremstillinger, og fordi historikere er uenige, kan man også finde forskellige fremstillinger af den samme historiske periode. Det gælder også fremstillinger, der handler om den russiske revolution.

Ligesom man analyserer kilder, kan man også analysere fremstillinger. Når man analyserer fremstillinger, skal man være opmærksom på:

- Hvilken problemstilling styrer fremstillingen?
- Hvem er afsenderen? Er afsenderen en faglig autoritet?
- Hvem har udgivet fremstillingen?
- Hvornår er fremstillingen skrevet? Er den præget af sin tid?
- Hvilken periodisering og geografisk afgrænsning benyttes?
- Indeholder fremstillingen bestemte påstande?
- Hvordan vægter fremstillingen bestemte årsagssammenhænge?
- Lægger fremstillingen mest vægt på politiske, økonomiske, sociale, teknologiske, kulturelle eller religiøse forhold?
- Hvilke kilder og andre fremstillinger bygger fremstillingen på?
- Er fremstillingen præget af bestemte ideologiske synspunkter?

Opgave:

- 1) På bogens hjemmeside findes eksempler på, hvordan den russiske revolution blev vurderet ved 100-året i 2017. Undersøg med inddragelse af ovennævnte spørgsmål, hvordan de bedømmer og fremstiller revolutionen, og hvad de lægger vægt på som begrundelse for deres vurderinger.

Revolutionens fortrop, industriarbejderne, var efter første verdenskrig blevet reduceret, idet bybefolkningen var flygtet ud på landet for at få del i godsejerjorden, og for at kunne brødføde sig selv.

Der var derfor langt fra den sovjetiske virkelighed til utopien hos Lenin og Marx om et højtudviklet industrisamfund med fælles ejendomsret, uden udbytning, hvor arbejderne skulle bære samfundet, og hvor enhver skulle "yde efter evne og nyde efter behov" (se *Vores verdenshistorie 2*).

Kommunisterne havde lovet "al magt til sovjetterne", hvilket i teorien betød, at arbejdere, bønder og soldater skulle mødes på deres arbejdspladser og vælge repræsentanter, som skulle føre ønsker og krav op i det politiske hierarki. Den øverste sovjet skulle i magtspyramidens top udforme statens politik i forlængelse af en slags rådsdemokrati.

Der var dog også her stor uoverensstemmelse mellem virkelighedens Rusland og den politiske teori. Den kollektive ledelsesform, hvor arbejdere og bønder "på gulvet" havde politisk indflydelse, blev erstattet af det meget centralistiske kommunistiske parti, der skulle styre produktionen og de knappe ressourcer.

I december 1917 blev et nyt hemmeligt politi oprettet for at bekæmpe enhver, der satte sig op mod de nye magthavere. Samtidig blev hæren genopbygget af Leon Trotskij, der var i inderkredsen af topkommunister omkring Lenin.

Den røde Hær og det hemmelige politi blev to vigtige organer i kommunisternes kamp for at beholde magten og overvinde regimets fjender i den borgerkrig, der fulgte efter revolutionen.

▼ Lenin taler til arbejdere i Sankt Petersborg (i Sovjetunionen omdøbt til Leningrad) 1917. Maleri af Isaak Brodsky.

Kampen mellem "de røde" og "de hvide"

Perioden, der fulgte efter den kommunistiske revolution og afslutningen på første verdenskrig, var præget af en desperat overlevelseskamp for det nye kommunistiske styre, der kæmpede mod revolutionsmodstandere, der var en samling af både zar-tilhængere og liberale kræfter. Borgerkrigens to stridende parter kaldte man "De Røde" og "De Hvide".

Rundtom i Europa og i USA fulgte man med frygt udviklingen i Rusland, og England, Frankrig og USA indsatte tropper til støtte for "De Hvides" kamp mod revolutionen. Formålet med denne støtte var naturligvis at få det kommunistiske styre til at falde, så idéerne om verdensrevolutionen ikke spredte sig til de øvrige kapitalistiske stater. Hertil kom, at kommunisterne ville nationalisere fabrikker, hvor udenlandske investorer havde investeret kapital, og det nye styre nægtede at betale zarstyrets udlandsgæld. Kommunisterne betragtede de kapitalistiske staters indgriben i borgerkrigen som udtryk for de udenlandske herskende klassers frygt for, at også deres tid ville komme.

Modstanderne mod det kommunistiske styre var en broget og ikke særlig homogen gruppe, og da den udenlandske indblanding trods alt var af beskeden omfang, overlevede det kommunistiske styre borgerkrigen.

Proletariatets diktatur

Borgerkrigen havde kostet mere end 12 millioner mennesker livet, og landet var på randen af totalt sammenbrud. Industriproduktionen udgjorde en femtedel af niveauet før krigens start i 1914, men kommunisterne havde bevaret magten og kunne fortsætte opbygningen af landet ud fra Marx' idé om "proletariatets diktatur". Det var en fase, hvor kommunistpartiet måtte styre udviklingen og begrænse de politiske rettigheder for at undgå, at den gamle overklasse igen modarbejdede revolutionen. Reelt var der tale om et fuldbyrdet diktatur, der ikke tillod opposition.

Det politiske system kaldte Lenin for demokratisk centralisme. Ifølge teorien bestod det demokratiske i, at der var fri debat, og at alle beslutninger blev truffet af partiets valgte repræsentanter ude i de små byer og ført op igennem det politiske system til toppen af systemet. Det centralistiske bestod i, at alle havde ubetinget pligt til at føre partiets trufne beslutninger ud i livet. På papiret lød det demokratisk, men i sin bog *Staten og Revolutionen* fra 1917 får vi indtryk af, at Lenin mener noget andet med begrebet demokrati (kilde 9):

▼ Russiske kvinder står i kø foran en butik under borgerkrigen. I perioden 1917-1920 var der udbredt hungersnød på grund af knaphed på basale livsforholdenheder.

Lenin om demokrati og stat

Demokratiet er en statsform, en af statens varianter. Det er derfor som enhver stat en organiseret, systematisk anvendelse af tvang over for mennesker. Det er den ene side. Men på den anden side betyder demokrati den formelle anerkendelse af ligheden mellem borgerne, alles lige ret til at bestemme statens forfatning og administration. Dette har atter til følge, at demokratiet på et bestemt trin af sin udvikling for det første sammensvejer kapitalismens klassefjender, det revolutionære proletariat og giver det mulighed for at sønderslå, at sønderbryde den borgerlige, endda republikanske statsmaskine – stående hær, politi, bureaukrati – at skaffe den ud af verden og at erstatte den med en mere demokratisk maskine (men stadig væk en statsmaskine), der består af de bevæbnede arbejdermasser, der efterhånden forvandles til det samlede folks deltagelse i militsen. [...] Fra det øjeblik, da alle samfundets medlemmer eller i det mindste deres overvældende flertal selv har lært at regere staten, selv har taget denne sag i deres hånd, har "ordnet" kontrollen med kapitalisternes forsvindende mindretal, med den slags her-tuger, der gerne ville bevare de kapitalistiske uvaner, med de arbejdere, der er blevet dybt demoraliseret af kapitalismen, fra det øjeblik begynder nødvendigheden af en hvilken som helst regeren overhovedet at forsvinde. Jo mere fuldstændigt demokratiet er, des nærmere er det øjeblik, hvor det bliver overflødig. Jo mere demokratisk den "stat" er, der består af bevæbnede arbejdere, og som "ikke mere er nogen

stat i egentlig forstand", des hurtigere begynder al stat at dø bort.

For når alle har lært selvstændigt at lede samfundsproduktionen og faktisk leder den, når de selvstændigt virkeliggør registreringen og kontrollen med snylterne, fars sønnerne, kærlingerne og lignende "vogtere af kapitalismens traditioner", vil det uundgåeligt blive så uhyre vanskeligt at slippe uden om denne af hele folket gennemførte registrering og kontrol, det vil være en så sjælden undtagelse og sandsynligvis drage en så hurtig og alvorlig straf efter sig (idet de bevæbnede arbejdere er praktiske mennesker og ikke sentimentale intellektuelle og næppe er til at spøge med), at nødvendigheden af at overholde de ukomplicerede grundregler for alt menneskeligt samliv meget hurtigt vil blive en vane. Og dermed vil den port, der fra det kommunistiske samfunds første fase fører til den højere fase og dermed også til statens fuldstændige bortdøen, stå på vid gab.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Hvordan definerer Lenin "en stat", og hvordan definerer han "demokrati"?
- 4) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser Lenins syn på demokratiet.

Selv om man officielt gik bort fra "proletariatets diktatur" i 1936, fastholdt styret det stærke kommunistparti, der ikke tillod nogen form for opposition.

Fra markedsøkonomi til planøkonomi

Styret gik mere lempeligt frem med hensyn til den økonomiske politik, hvor man tillod privat ejendomsret og overlod mindre industri og handel til private, mens de største virksomheder og bankerne blev nationaliseret. På landet forblev jorden således på bønderns hænder, og på en lang række centrale

punkter adskilte kommunisternes økonomiske politik sig ikke radikalt fra zartidens.

For Lenins arvtager, Josef Stalin (1878-1953), der var leder af Sovjetunionen fra 1924 til 1953, gjaldt det om at udvikle landet fra et tilbagestående landbrugsland til en moderne industristat, samtidig med at man fastholdt kursen mod socialismen og kommunismen. På sigt var strukturen med de små private jordejere i landbruget ikke foreneligt med målet om det klasseløse kommunistiske samfund, der ifølge teorien skulle skabes af industriarbejdere.

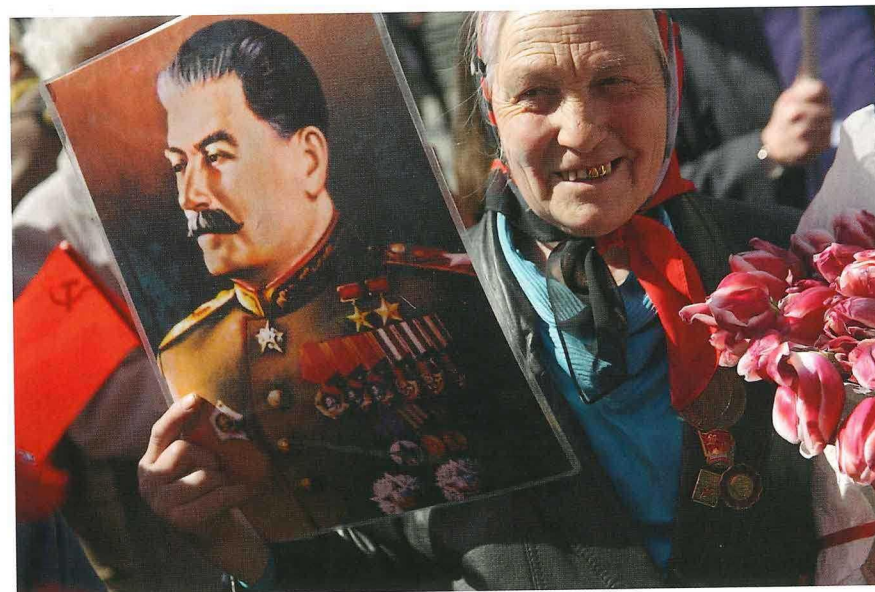
Det var nødvendigt, at landbrugssektoren blev effektiviseret, så arbejdskraften kunne frigives og overflyttes til industrien. For Stalin var det effektive landbrug løftestang for den vigtige sværindustri. Fra landbruget kom fødevarer til at brødføde befolkningen og vigtig kapital til at opbygge staten og den nationaliserede industri.

Stalin gjorde op med den private ejendomsret i landbruget og erstattede det med kollektivisering, der gik ud på at sammenlægge brugene i kollektivejede storbrug. Det betød, at de velstående bønder, kulakkerne, som Lenin havde bevaret for at sætte gang i økonomien, nu blev fjernet – mange i bogstavelig forstand.

Under Stalins ledelse gennemførtes en tvangskollektivisering fra 1928, samtidig med man introducerede den første femårsplan, hvor økonomien blev fastlagt ud fra nøje politiske mål.

Introduktionen af planøkonomi betød, at den private ejendomsret og rester af markedsøkonomi blev opgivet. Formålet med planøkonomien var at styrke industrien, så industriproduktionen i Sovjetunionen kom på højde med de kapitalistiske lande.

Planøkonomien betød, at produktionens omfang og indhold blev fastsat af staten i femårsperioder i modsætning til den kapitalistiske markedsøko-

► En ældre russisk kvinde holder et portræt af Josef Stalin ved 70-året for sejren over Nazityskland, 2015. Især i de seneste år har den russiske regering søgt at fremstille Stalin i et positivt lys, fordi sejren i anden verdenskrig kan bruges i fortællingen om russisk magt og storhed.

nomi, hvor det var markedet og private producenter, der bestemte. Planøkonomien var gældende i Sovjetunionen helt frem til statens opløsning i 1991.

Ikke alle er lige

Det autoritære styre gjorde flittigt brug af propaganda, der skulle få befolkningen til at bakke op om industrialiseringen og de politisk opstillede mål. Udvalgte arbejdere blev gjort til elitearbejdere, der fik særlige privilegier for at udvise høj moral og være med til at skynde på arbejdskammerater, der ikke holdt tempoet. Nok arbejdede man ideologisk ud fra devisen om, at alle var lige, men nogle var mere lige end andre. Det fremgår af et brev, som elitearbejderen Anna Kovaleva skrev til Marfa, der var gift med en arbejder, der ikke viste den rette arbejdsmoral. Brevet er fra begyndelsen af 1930'erne (kilde 10).

Kilde 10

”Arbejde handler om ære”

Du, Marfa, klager altid over, at din familie knap kan holde sig i live. Og hvordan kan det være? Fordi din mand, Iakov Stepanovich, ikke indfrier planen [...] Modsætningsvis er min mand kendt som en elitearbejder. Han er nævnt og berømmet i aviserne. Han og jeg æres overalt som elitearbejdere. Vi får en lejlighed med gulvtæpper, en grammofon, en radio og andre bekvemmeligheder. Nu er vi blevet henvist til en ny butik for elitearbejdere og vil modtage dobbelt rationer [...] Bolsjevik-partiets syttende Partikongres finder snart sted. Alle arbejdere har pligt til at arbejde, således at Magnitka [byen, de bor i] kan modtage Sejherrernes Kongres ved højeste produktionskapacitet.

Derfor beder jeg dig, Marfa, om at tage en alvorlig snak med din mand, læs mit brev for ham. Du, Marfa, må forklare Iakov Stepanovich, at han simpelthen ikke kan fortsætte med at arbejde, som han gør. Overbevis ham om, at han må arbejde ærefuldt, samvittighedsfuldt, som en elitearbejder. Lær ham at forstå kammerat Stalins ord, at arbejde handler om ære, hæder, tapperhed og heltemod.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser Sovjetsamfundet.

Som kilden beskriver, var der store sociale forskelle i det formelt klasseløse, kommunistiske samfund. Virkelighedens Sovjetunionen var langt fra så lige, som Marx' teori foreskrev. Den arbejderklasse, der var revolutionens fortrøp, blev nådesløst behandlet af Sovjetstaten. Arbejdsløshedsunderstøttelse blev ophævet, arbejdere blev tvangsflyttet, og der blev indført hårde straffe for ikke at nå de opstillede mål eller holde det høje arbejdstempo. Alt sammen med begrundelsen om, at alle skulle tjene staten og derved det russiske folk. Det enkelte individ var i den kommunistiske stat en celle i statens organisme, og individet måtte derfor underkaste sine interesser statens behov.

▲ Russiske bønder ansøger om medlemskab af de nye, kollektive landbrug, 1938.

Stalins udrensninger

Efter Sovjetunionens opløsning i 1991 er arkiver fra Stalin-tiden blevet tilgængelige, hvilket har givet historikere ny indsigt i, hvad der foregik i Stalins diktatur.

I 1935 var kollektiviseringen så godt som gennemført, hundredtusinder var blevet dræbt eller deporteret til Sibirien, og man anslår, at der alene i 1932-1933 døde cirka fem millioner mennesker af sult. Selv om landbrugsproduktionen stabiliserede sig, vedblev det med at være en af Sovjetstatens store udfordringer.

Lenin havde i revolutionens første år gennemført flere udrensninger i partiet for at sikre opbakning og fuld loyalitet. Han havde fjernet de medlemmer, der var en trussel mod partileders egen magtposition. Lenins udrensninger var dog intet sammenlignet med udrensningerne under Stalin, der paranoidt fjernede godt og vel halvdelen af partiets tre millioner medlemmer.

I årene 1935-1939 gennemtvang Stalin en udrensning, der sammen med nazismens og det kommunistiske Kinas masseudryddelser står som et af det 20. århundredes mørkeste kapitler.

Stalins udrensninger ramte ikke kun partimedlemmer, men alle grupper i samfundet, der blev anklaget for kontrarevolution og mulige trusler mod

Sovjetstaten. Man regner med, at op mod 15 millioner mennesker blev henrettet, forsvandt sporeløst eller blev sendt i arbejdslejre. Ved skueprocesser (iscenesat rettergang) blev revolutionens fortrop, altså dem, der i 1917 sammen med Lenin havde sikret kommunisterne magten, dømt som samfundsfjender.

Terroren ramte alle lag af befolkningen, og 35.000 officerer blev skudt, hvilket frem mod anden verdenskrig fik afgørende betydning for Den Røde Hær.

Historikere har fundet en hemmelig ordre til en udrensningskampagne i 1937. Ordren er givet af folkekommissæren for Sovjetunionens indre anliggender og statssikkerhed den 20. juli 1937 og handler om, hvordan kulakker, (første kategori) kriminelle og "antisovjetiske elementer" (anden kategori) skulle arresteres og straffeforfølges. Ordren var så systematisk, at den indeholdt et antal for, hvor mange der i hver republik skulle arresteres (se tabel).

Planlagte arrestationer, 1937

	Første kategori	Anden kategori	I alt
Aserbajdsjan SSR	1.500	3.750	5.250
Armenien SSR	500	1.000	1.500
Hviderusland SSR	2.000	10.000	12.000
Georgien SSR	2.000	3.000	5.000
Kirgisien SSR	250	500	750
Vestsibirien	5.000	12.000	17.000
Leningrad	4.000	10.000	14.000
Moskva	5.000	30.000	35.000
I alt:*	55.000	165.000	220.000

*48 republikker, territorier og regioner.

Revolutionen som forbillede

Overalt i Europa blev den russiske revolution et forbillede for de grupperinger, der inden for de etablerede socialdemokratier havde dannet kommunistpartier. Partierne blev på det nærmeste kopier af moderpartiet i Sovjetunionen, og der blev knyttet stærke bånd. For at hjælpe verdensrevolutionen på vej blev der på sovjetisk initiativ oprettet en organisation bestående af alle kommunistpartierne i Europa. Organisationen blev kaldt Kommunistisk Internationale, ofte blot Komintern, og kom til at spille en afgørende rolle som Sovjetunionens forlængede arm i de vesteuropæiske demokratier.

Mange steder i det vestlige Europa, herunder i Danmark, var kommunisterne uden politisk gennemslagskraft og fik kun begrænset indflydelse, dog med undtagelse af i Italien og Frankrig, hvor de lokale kommunistpartier stod stærkt.

Sovjetunionen fik afgørende betydning for resten af det 20. århundredes historie. Som ideologi blev det frem til Sovjetunionens opløsning i 1991 en evig trussel mod det kapitalistiske samfund. Dette kom tydeligst til udtryk i perioden efter anden verdenskrig, som vi skal se nærmere på i kapitel 3.

▼ Skueproces mod systemkritikere og "antisovjetiske elementer", Moskva 1937.

▲ Adolf Hitler taler til soldater i Dortmund, Tyskland, i 1933.

TYSKLAND: FØREREN OG FOLKET

Vi har tidligere i *Vores verdenshistorie* set på, hvordan ideologier opstår, og hvordan ideologier udvikler sig i tæt tilknytning til samfundsudviklingen (*Vores verdenshistorie 2*). Sådan var det tilfældet med liberalismen, der sprang ud af den industrielle revolution i slutningen af 1700-tallet, og socialismen/kommunismen, der sprang ud af industrialiseringens skæve sociale og økonomiske fordeling i særligt England og til dels Tyskland i midten af 1800-tallet. Første verdenskrig og den samfundsudvikling, som prægede store dele af Europa før, under og efter krigen, blev grobund for grundlæggelsen af en helt ny ideologi: fascismen.

Fascismen blev på mange måder en modreaktion på den tendens, der prægede de fleste europæiske stater efter første verdenskrig, nemlig forsøget på at styrke de spæde og svage demokratier. Demokratiet var i 1918 en relativt ny styreform, der for de fleste europæiske staters vedkommende havde under hundrede år på bagen, men verdenskrigen havde ikke gjort det nemmere for de unge og skrøbelige demokratier.

Hertil kom en fredsordning efter krigen, der efterlod flere lande som forarmede, men sultne stater. Mest ekstremt gik det for sig i Tyskland, der blev gjort til krigens helt store taber (se kapitel 1). Men også på de sejrende staters side var der lande, der ikke følte sig retfærdigt behandlet. Italien havde deltaget på de sejrende magters side, men fik ikke, hvad de havde håbet på. Her udviklede sig i begyndelsen af 1920'erne den første fascistiske stat under ledelse af Benito Mussolini. Mussolinis fascistiske Italien blev inspirati-

on for det nazistiske Tyskland, der kom til magten i 1933, og som vi i det følgende skal se nærmere på.

Den tyske republik dannes

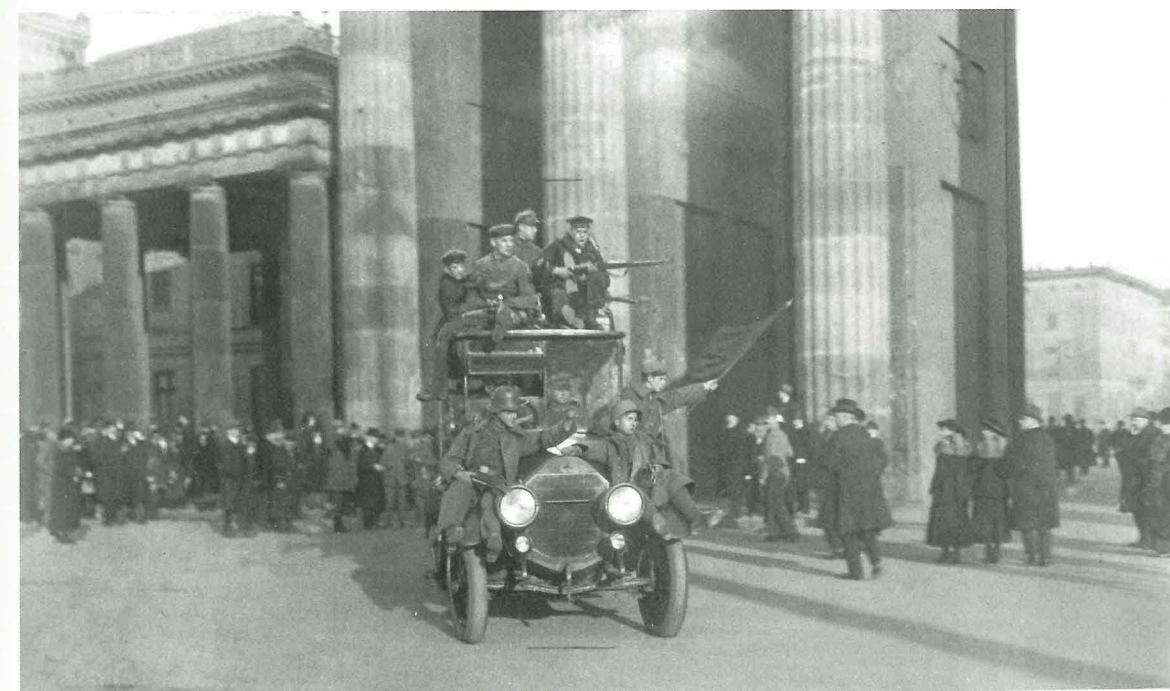
Der foregik ikke egentlige krigshandlinger i Tyskland under første verdenskrig, men krigen ramte alligevel den tyske civilbefolkning hårdt. Vareknaphed og et samfund i opløsning prægede krigens sidste år, og oprør med krav om at få krigen stoppet spredte sig i befolkningen. Inspireret af udviklingen i Rusland blev der på fabrikkerne dannet sovjetter, og de tyske arbejdere krævede politiske reformer og kejserens afgang. I begyndelsen af november 1918 var situationen så tilspidset, at mange frygtede, at det ville føre til en kommunistisk revolution.

Den 9. november 1918 trådte kejser Wilhelm II tilbage, og socialdemokraterne udråbte den tyske republik med en provisorisk regering. Samme dag udråbte de tyske kommunister en socialistisk republik med inspiration fra Rusland. Det politiske kaos var totalt.

Den provisoriske tyske regering underskrev våbenhvilen 11. november 1918. Selv om det var glædeligt, at krigen nu var slut, så begyndte rygterne om, at den tyske hær sagtens kunne have vundet krigen, og at det var den socialdemokratiske regering, der havde dolket hæren i ryggen og indgået våbenhvilen.

Den provisoriske regering havde rigeligt at se til, ikke mindst strejker og demonstrationer, der rullede ind over de store byer. De tyske kommunister stod stærkt i Berlin, og det kom til kampe mellem de oprørske kommunister og statens politi og militær, der til sidst forhindrede en kommunistisk revolution i Tyskland.

▼ Revolutionære enheder ved Brandenburger Tor i Berlin, 1918.

▲ Kommunisterne angreb på særligt socialdemokraterne blev en tikkende bombe under den nye republik. Da kommunisterne fastholdt den åbenlyse kritik af regeringen og skabte uro i arbejderklassen, satte den socialdemokratiske regering hæren ind imod en arbejderdemonstration i januar 1919. Det kom til blodige kampe, og efter en uges kampe i Berlin var kommunisterne nedkæmpet. Kommunistlederne Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg (billedet) blev myrdet – den tyske revolution var knust.

Ydmygelsen af Tyskland

Som konsekvens af krigens afslutning samledes stormagterne i Paris for at diskutere fredens betingelser. Deres holdning var, at Tyskland som krigens absolutte taber skulle stilles til regnskab og betale regningen, og de besluttede, at Tyskland skulle afrustes, så der kun var 100.000 soldater tilbage, der primært skulle bruges som værn mod indre uro. Grænselandet mellem Tyskland og Frankrig, det såkaldte Rhinland, skulle afmilitariseres, og Frankrig havde allerede ved våbenhvilen taget sine gamle provinser Alsace-Lorraine tilbage.

Tyskland mistede desuden et stort stykke land til Polen, der genopstod som stat, og omkring syv millioner tyskere blev med ét en del af det nye Polen. Dertil kom, at Tyskland skulle afstå alle sine kolonier.

Desuden skulle Tyskland betale regningen for krigen i form af krigsskadeserstatninger. Her kunne stormagterne ikke blive enige, men det astronomiske beløb skulle tjene det formål at vise, at man ønskede Tyskland økonomisk i knæ, og stod det til Frankrig, ønskede man ikke, at Tyskland igen rejste sig som betydningsfuld stat i Europa. Især krigsskadeserstatningen fik en afgørende psykologisk effekt og kom til at stå som symbolet på fredskonferencens totale ydmygelse af Tyskland.

Demokratiets svære vej

I februar 1919 mødtes den nye tyske nationalforsamling i byen Weimar, hvilket ikke var tilfældigt. For det første knyttede byen sig til Tysklands stolte historie og kultur, og for det andet var det langt fra det urolige Berlin. Socialdemokraterne var det største parti med næsten 40 procent af pladserne, og sammen med det katolske Centrum og det borgerlige De tyske Demokrater udgjorde de tre partier et solidt flertal.

Den nye tyske forfatning var et mønstereksempel på en demokratisk grundlov, men mange tyskere havde svært ved at forstå de nye tider. De var

Fabrikker, der under krigen havde været omstillet til krigsproduktion, skulle nu omstilles til civilproduktion, så der kunne produceres blandt andet fødevarer, og man skulle oven i den store arbejdsløshed finde arbejde til de 10 millioner hjemsendte soldater.

opdraget til, at kejserens ord var lov, og at de politiske beslutninger blev taget af kejseren til landets bedste. Nu var det pludselig folket selv, der skulle vælge sine repræsentanter til at tage beslutningerne. Og det oplevede mange, at deres repræsentanter ikke var særlig dygtige til, eller at de ikke talte deres sag i Rigsdagen, som det tyske parlament blev kaldt. Den sult og nød, der prægede de almindelige tyskeres hverdag, mente mange, at politikerne ikke tog alvorligt.

Den tyske økonomi var i ruiner, og det blev ikke bedre af, at man skulle betale store summer i krigsskadeserstatning. For at kunne betale var man nødt til at skabe overskud i valutabeholdningen, det vil sige at Tyskland skulle eksportere mere, end de importerede. Da det viste sig at være umuligt, valgte regeringen at udstede flere tyske pengesedler, hvilket gjorde pengenes værdi mindre (inflation). Til sidst indstillede den tyske regering helt at betale, hvilket førte til, at Frankrig besatte Ruhr-distriktet i 1923. Tyskland fik næsten al sin energi fra kulminerne i Ruhr-området, og det førte til yderligere inflation og forværring af Tysklands økonomiske situation. I 1923-1924 var der tale om en hyperinflation, og for at sikre, at man overhovedet kunne bruge pengene, man fik i løn, til noget, blev lønnen udbetalt dagligt. Inden dagen var omme, var pengene faldet drastisk i værdi.

Mange vælgere kædede de økonomiske problemer sammen med det nye demokrati, og søgte derfor mod politiske partier, der var modstandere af demokratiet. Det førte til en polarisering, hvor fløjpartierne vandt frem. I nogle af Tysklands delstater vandt kommunisterne frem, og i andre, særligt i det sydlige Tyskland, vandt små højrepartier frem.

▲ Gør riget rent! Stem på De Tyske Demokrater! Valgplakat fra 1928. Øverst til højre ses Østpreussen, som var blevet delvist afskåret fra resten af riget efter første verdenskrig.

▼ Hyperinflation: En billion-mark-seddel, det vil sige 1000 milliarder Mark.

◀ Adolf Hitler blev født i Østrig i 1889 og voksede op i den tysktalende del af Østrig-Ungarn. I 1913 flyttede Hitler til München, hvor han opholdt sig, da første verdenskrig brød ud. Hitler var meget begejstret for krigsudbruddet, og meldte sig straks som frivillig soldat i den tyske hær. Han følte sig nu som den tysker, han så gerne ville være. I næsten fire år kæmpede Hitler på vestfronten, og blev såret to gange. Første gang i 1916 og anden gang ved et engelsk giftgas-angreb i oktober 1918 kort før krigens afslutning. Krigsoplevelserne kom til at præge Hitlers liv, så hans politiske karriere, der startede efter krigen, tog sigte på at viderebringe soldateroplevelserne i efterkrigens Tyskland. Her er Hitler fotograferet i 1927.

I Bayern var det den yderste højrefløj, der markerede sig. Her var det særligt det lille parti Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) med Adolf Hitler (1889-1945) i spidsen, der på sigt kom til at spille en rolle. I begyndelsen var der nu ikke mange, der tog dem alvorligt, men det kom til at ændre sig. Hitler viste sig at gøre en forskel.

Nazisternes program

NSDAP blev dannet i 1920 og formulerede et meget omfattende program, der bestod af 25 mål for fremtidens Tyskland. Partiets politiske kurs zigzaggede mellem nationalistiske og socialistiske mål.

Partiets møder blev i sig selv et tilløbsstykke på grund af selviscenesættelsen ved hjælp af parader og ikke mindst Hitlers lange og hadefulde taler rettet mod systemet, jøderne og fredsslutningen i Versailles.

Den franske Ruhr-besættelse i 1923 ramte både den store mineindustri og de små virksomheder, der overlevede på små private kapitalindskud. Det forstærkede naturligvis hadet til den franske revanchisme og Versailles-traktatens bestemmelser.

Politisk skete der en deling af den tyske befolkning, hvor arbejderklassen i stigende omfang vendte sig mod det kommunistiske parti, og middelklassen blev stærkt nationalistisk og søgte mod de yderliggående nationalistiske bevægelser, der blomstrede op.

De hårde fredsbestemmelser fra Versailles kom til at præge den første efterkrigsgeneration, og nazisterne var dygtige til at udnytte situationen i deres politiske propaganda.

Den nazistiske bevægelse

I 1923 forsøgte Hitler at tage magten ved et kup, der mislykkedes, og han blev sat i fængsel. Inspirationen havde han fået fra Mussolini i Italien, og som ham fandt han ud af, at magten skulle vindes ved hjælp af demokratiets spilleregler. I fængslet skrev han sit kampskrift *Mein Kampf*, et næsten 800 sider langt værk, der udkom i 1925.

Nazisterne oplevede en markant fremgang i antal medlemmer op gennem 1920'erne, der nøje knyttede sig til, hvordan Tyskland klarede sig økonomisk. I 1925 havde partiet cirka 27.000 medlemmer, og otte år efter, ved magtovertagelsen i 1933, havde partiet 1,8 millioner medlemmer.

Medlemstilslutningen var støt stigende, men det samme gjorde sig ikke

Medlemmer af Nazistpartiet

1925	27.000
1926	50.000
1927	73.000
1928	109.000
1929	176.000
1930	398.000
1931	806.000
1932	1.378.000
1933	1.849.000

Kilde: Lammers: Fascination og forbrydelse, s. 54, 87-88.

gældende ved valgene. I de værste kriseår 1921-1924 fik nazisterne et stigende antal stemmer, men efter 1924 stabiliserede økonomien sig i Tyskland, blandt andet takket være amerikanske lån. Da der kom gang i produktionen, og arbejdsløsheden faldt, vandt troen på demokratiet frem. I denne periode stod de politiske protestbevægelser, der ville et ikkedemokratisk Tyskland, svagere. Ved valget i 1924 havde nazisterne fået 32 mandater i den tyske Rigsdag, hvilket svarede til 6,6 procent af stemmerne. Ved valget i 1928 faldt det til 12 mandater og 2,6 procent af stemmerne.

Nazisternes vej til magten

I 1929 krakkede den amerikanske finansbørs i Wall Street i New York (se også side 93). Det udløste en verdensomspændende lavine og ramte Tyskland, fordi amerikanske investorer havde ydet lån til Tysklands genopbygning i midten af 1920'erne. Nu blev lånene tilbagekaldt. Tyske banker og virksomheder gik fallit, arbejdsløsheden steg eksplosivt, og produktionen faldt tilsvarende. Alle i det tyske samfund blev ramt af krisen.

Nazisterne og andre yderliggående partier var hurtige til at skyde skylden på det demokratiske system. Ved valget i 1930 gik kommunistpartiet markant frem, men tilslutningen til det tyske nazistparti voksede endnu mere, og nazisterne blev Rigsdagens næststørste parti. Med denne polarisering kunne det tyske demokrati ikke fungere, og partierne kunne ikke skabe flertal bag en politik i Rigsdagen. Det demokratiske system vaklede.

Ved valget i 1932 blev nazistpartiet Rigsdagens største parti med 38 procent af stemmerne, hvor de fleste kom fra middelklassen, bondestanden og

▲ Poliiti bevogter i januar 1933 kommunistpartiets hovedkvarter, mens en nazistisk demonstration finder sted udenfor.

Valgresultater for udvalgte partier 1919-1933

	1919	1920	1924 (maj)	1924 (dec)	1928	1930	1932 (jul)	1932 (nov)	1933 (mar)
Kommunisterne (KPD)	0	4	62	45	54	77	89	100	81
Socialdemokraterne (SPD)	163	102	100	131	153	143	133	121	120
Konservative Centrum	73	64	65	69	62	68	75	70	73
Tysknationale Folkeparti (DNVP)	44	71	95	103	73	41	37	52	52
Nazisterne (NSDAP)	0	0	32	14	12	107	230	196	288
Andre partier	134	257	89	102	86	69	33	33	26
Pladser i Rigsdagen i alt	414	498	443	464	440	505	597	572	640

Note: Antallet af medlemmer i Rigsdagen bestemmes af valgdeltagelsens størrelse.

Kilde: Peter Frederiksen: Det tredje Rige – Fællesskab og forbrydelse.

mange unge vælgere, der så nazistpartiet som en protest mod det gammelmandsvælde, som demokratiet repræsenterede.

Perioden 1930-1933 var præget af politisk uro, hvor kommunister og nazister saboterede hinandens politiske møder. De nazistiske stormtropper, SA, skabte kaos, og mange tyskere følte sig utrygge, dels ved truslen om kommunisternes ønske om at omdanne Tyskland til et kommunistisk samfund, dels ved nazisternes had og brutale metoder.

Otto Kumm er født i 1909 og blev uddannet grafiker. I den følgende kilde, der er et interview fra 1990'erne, fortæller han om, hvorfor han blev nazist (kilde 11).

Kilde 11

Derfor blev jeg nazist

Fra 1925 til 1929 var jeg i lære som trykker, og rejste derefter i et år gennem Tyskland til fods. Jeg så næsten hele landet. Hvert område har sin egen skønhed, men i 1930 havde vi allerede næsten tre millioner arbejdsløse, og halvdelen af industrien lå brak. Endeløse rækker af stærkt afmagrede, sultne mennesker stod rundtomkring i gaderne. Det var et sørgeligt syn – specielt i byerne. Senere i 1932 var der 6 millioner arbejdsløse. Sammen med de nødlidende familier udgjorde de en tredjedel af landets befolkning.

Jeg kiggede ind ved politiske møder, når og hvor jeg kunne – politiske forsamlinger, der strakte sig fra det yderste højre til det yderste venstre. Efter at have lyttet til, hvad der blev sagt, kom jeg til den konklusion, at der – taget i betragtning at millioner af ty-

ske kommunister allerede betragtede Sovjetunionen som deres fædreland – var to muligheder. Man kunne starte på en frisk sammen med kommunisterne under russisk lederskab eller slutte sig til national-socialisterne, der arbejdede på at befri landet fra Versailles-traktatens kvælertag og gøre det uafhængigt igen.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Diskutér kildens ophavssituation og hvilke forhold vi skal være opmærksomme på.
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i beretningen?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser nazisternes fremgang og vej til magten.

Hitler bliver rigskansler

Den 30. januar 1933 så den konservative præsident, general von Hindenburg (1847-1934), støttet af ledende konservative politikere ingen anden udvej end at udnævne Adolf Hitler til ny rigskansler for en samlingsregering. Ud over Hitler var der to nazister i regeringen, de øvrige otte ministre var konservative politikere, der håbede, at de kunne kontrollere nazisterne, når de nu fik regeringsansvar. Samtidig håbede man, at de voldelige SA'er ville stoppe deres vold i gaderne.

Sådan kom det ikke til at gå, for straks efter den legale magtovertagelse i form af rigskanslerposten iværksatte nazisterne den egentlige magtovertagelse, der på ulovlig vis gav nazisterne hele magten.

Efter overtagelsen af regeringsansvaret udskrev Hitler valg til Rigsdagen 5. marts 1933. De fem uger, som valgkampen stod på, var præget af SA'ernes vold og terror. Umiddelbart før valget udbrød der brand i Rigsdagen, og en hollandsk kommunist blev anholdt som brandstifter. Nazisterne beskyldte nu de tyske kommunister for at stå bag og for at ville undergrave Tyskland, og først efter afholdelsen af valget blev kommunisterne nægtet adgang til Rigsdagen.

Selv om nazisterne kun fik 44 procent af stemmerne, kunne de med udelukkelsen af kommunisterne sikre sig et flertal for vedtagelsen af den såkaldte bemyndigelseslov 24. marts 1933 (kilde 12).

▲ Rigsdagen i Berlin brænder 27. februar 1933.

Kilde 12

Bemyndigelsesloven

Artikel 1. Love for riget kan foruden ved den i rigsforfatningen fastsatte fremgangsmåde også vedtages af rigsregeringen.

Dette gælder også for de love, som i rigsforfatningen er anført i artiklerne 85 afsnit 2 og 87.

Artikel 2. De love for riget, som rigsregeringen vedtager, kan afvige fra rigsforfatningen, for så vidt de ikke berører Rigsdagen og rigsrådet som institutioner. Rigspræsidentens beføjelser forbliver uforandrede.

Artikel 3. De love for riget, som rigsregeringen vedtager, udfærdiges af rigskansleren og offentliggøres i Lovtidende. De træder i kraft dagen efter offentliggørelsen, såfremt intet andet er anført. Artiklerne 68 til 77 i rigsforfatningen kan ikke tages i anvendelse på de love, rigsregeringen har vedtaget.

Artikel 4. Overenskomster mellem riget og fremmede stater, som omhandler rigets lovgivning, behøver ikke for disse loves gyldighedsperiode at godkendes af de lovgivende organer. Rigsregeringen udfærdiger de til disse overenskomsters fuldbyrdelse nødvendige direktiver.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Diskutér kildernes ophavssituation og hvordan vi kan bruge en lov som historisk kilde.
- 2) Hvorfor beskriver bogen Bemyndigelsesloven som den egentlige magtovertagelse?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser nazisternes vej til magten i Tyskland i 1933.

▲ Hitler sammen med den konservative præsident Paul von Hindenburg 21. marts 1933. Året efter døde Hindenburg og Hitler overtog præsidentposten.

Nedbrydelsen af demokratiet

Efter bemyndigelsesloven var magtovertagelsen tilendebragt, og udviklingen gik nu slag i slag. Den legale politiske kurs, som Hitler havde valgt i midten af 1920'erne, havde vist sig at være en succes og havde opfyldt sit mål: at bringe nazisterne til magten ad demokratiets vej. Nu lå kampen om magten bag nazisterne, og arbejdet med at opbygge den nazistiske førerstat kunne begynde. Første skridt var at nedbryde det demokratiske samfund.

Fagforeningerne blev 2. maj 1933 opløst, og deres formuer beslaglagt. Hitler lovede de tyske arbejdere bedre arbejdsvilkår og løn og oprettede i stedet for de oprindelige fagforeninger den nazistiske organisation "Den tyske arbejdsfront". Herefter fulgte forfølgelsen af de politiske modstandere, og 22. juni 1933 blev Socialdemokratiet forbudt, hvilket i realiteten betød, at den politiske opposition blev udslettet. De andre små og mindre borgerlige partier havde alle støttet vedtagelsen af bemyndigelsesloven. Deres eksistensberettigelse syntes at være forsvindende lille, og efter nazistisk pres opløste disse partier sig selv. Kun fem måneder efter udnævnelsen af Hitler som rigskansler var NSDAP reelt det eneste eksisterende parti i Tyskland.

Den nazistiske ideologi

Nazismen var som ideologi en del af fascismen, og magtovertagelsen i Tyskland havde lighedspunkter med Mussolinis vej til magten i Italien. Ideologisk gjorde fascismen op med de grundlæggende demokratiske rettigheder, som de vestlige demokratier havde bygget på siden den franske revolution i 1789. Ifølge nazisterne var mennesker ikke lige og kunne opdeles i over- og undermennesker, og inspireret af den engelske naturforsker Charles Darwin mente nazisterne, at de svage i samfundet måtte underordne sig de stærke.

Den betingelsesløse lydighed over for staten og føreren blev et af de centrale punkter i den nazistiske stat 1933-1945. I sin bog *Mein Kampf* skriver Hitler: "Intet er muligt, hvis ikke én vilje befaler, så alle andre må adlyde, begyndende oppefra og sluttende længst nede."

Nazisterne opfattede samfundet som en organisme, hvor syge dele kunne skade helheden. Ifølge denne tankegang var alle afhængige af hinanden, og for at bevare helheden skulle man adlyde føreren. Nazisterne tog afstand fra liberalisme og folkestyre, fordi det ifølge deres statsopfattelse svarede til, at hænder og fødder begyndte at give hjernen ordrer.

Nazisterne tog også afstand fra den socialistiske forestilling om klassekamp. I den fascistiske stat var der ingen modsatrettede interesser mellem arbejdsgivere og arbejdere, fordi de overordnet handlede efter, hvad der var bedst for staten.

Erhvervslivet var indrettet i et korporativt system, hvor statsanerkendte fagforeninger og arbejdsgiverforeninger arbejdede sammen i en korporation, der regulerede produktion, løn og arbejdsvilkår. De almindelige vilkår

som prisdannelse og markedets regulering var på den måde lagt ind under staten, der påtog sig ansvaret for at opretholde ro og orden i landet.

Racelæren

Racelæren var det, der adskilte den tyske nazisme fra den italienske fascisme og var et bærende element i den nazistiske ideologi. Men Hitler og de tyske nazister opfandt ikke antisemitismen (jødehadet), der har eksisteret siden Romerriget. Ifølge nazisterne var jøderne en bestemt race og ikke blot en religiøs gruppe.

Nazisterne definerede jøderne som undermennesker ud fra "videnskabelige" forsøg – ikke ulig den måde, som koloniherrerne i 1800-tallet begrundede kolonialismen og den hvide mands byrde om at civilisere de uciviliserede kolonibeboere (se *Vores Verdenshistorie* 2).

Da nazisterne kom til magten, begyndte de systematisk at forfølge de tyske jøder. Antallet af jøder i Tyskland var kun omkring en halv million – altså under 1 procent af den tyske befolkning – og det er derfor vanskeligt at se, at denne befolkningsminoritet skulle udgøre et stort problem. Når jøderne alligevel træder så synligt frem, skyldes det deres meget skæve geografiske og erhvervsmæssige fordeling. De fleste levede i de større byer – cirka en tredjedel alene i Berlin – og oftest koncentreret i særlige boligkvarterer. Erhvervsmæssigt var jøderne stærkt overrepræsenterede inden for de liberale erhverv, bankvæsen, handel, i embedsstanden og på universiteterne. Gennemsnitlig havde den jødiske befolkning en højere uddannelse og en højere indkomst end den almindelige tysker.

Diskriminering af jøderne kan inddeles i fire faser.

- 1) 1933-1935 var præget af en blanding af jødelove og spredte terrorhandlinger foretaget af SA.
- 2) 1935-1938 indledes med Nürnberglovene og karakteriseres ved, at man fratog jøderne deres borgerlige rettigheder.
- 3) 1938 til 1941 indledes med Krystalnatten og kendetegnes ved skærpet forfølgelse af jøderne og begyndende deportation til koncentrationslejrene.
- 4) 1941-1945 omhandler masseudryddelsen, det egentlige holocaust.

Nürnberglovene 1935

Med de såkaldte Nürnberglove blev kursen over for de tyske jøder skærpet. Nürnberglovene bestod af flere love og blev enstemmigt vedtaget på rigspartidagen i Nürnberg 15. september 1935. De to vigtigste love i lovkomplekset var Rigsborgerloven (kilde 13) og Loven om beskyttelse af det tyske blod og den tyske ære (kilde 14). Med disse love fik nazisterne defineret en fjende og fik derved etableret et "dem" og "os"-forhold, der skulle komme til at definere nazistaten.

▲ "Jøder er ikke ønsket her", står der på skiltet i den tyske by Schwedt. Sådan var det mange steder i Tyskland i 1930'erne.

Kilde 13

Rigsborgerloven

Rigsdagen har enstemmigt vedtaget følgende lov, som hermed bekendtgøres:

§ 1. Statsborger er enhver, som nyder godt af Det tyske Riges beskyttende fællesskab, og som af samme grund er særligt forpligtet over for dette.

§ 2. Indfødsret erhverves efter forskrifterne i loven om statsborgerskab og indfødsret.

§ 2.1. Rigsborger er kun den statsborger af tysk eller artsbeslægtet blod, som ved sin adfærd beviser, at

han er indstillet på og egnet til trofast at tjene det tyske folk og rige.

§ 2.2. Rigsborgerretten erhverves ved tildeling af rigsborgerbrevet.

§ 3. Rigsborgeren er den eneste, der besidder fulde politiske rettigheder i henhold til lovene.

§ 3.1. Indenrigsministeren udsteder i god forståelse med Førerens stedfortræder de rets- og forvaltningsforskrifter, som er påkrævede til lovens gennemførelse og supplerings.

Kilde 14

Lov til beskyttelse af det tyske blod og ære

Gennemtrængt af erkendelsen af, at det tyske blods renhed er en forudsætning for det tyske folks videre beståen, og besjælet af en urokkelig vilje til at sikre den tyske nation for al fremtid har rigsdagen enstemmigt vedtaget følgende lov, som hermed bekendtgøres.

§ 1. Indgåelse af ægteskab mellem jøder og statsborgere af tysk eller artsbeslægtet blod er forbudt. Ægteskaber, som er indgået på trods heraf, er ugyldige, også dersom de for at omgå denne lov er indgået i udlandet. Søgsmål for ugyldighed kan udelukkende rejses af den offentlige anklager.

§ 2. Kønslig omgang uden for ægteskab mellem jøder og statsborgere af tysk eller artsbeslægtet blod er forbudt.

§ 3. Jøder må ikke i deres husholdning beskæftige kvindelige statsborgere af tysk eller artsbeslægtet blod under 45 år.

§ 4. Det er forbudt jøder at hejse rigs- og nationalflaget [hagekorsflaget] og at bære rigets farver [dvs. sort, hvid, rød]. Det er derimod tilladt dem at vise de jødiske farver. Udøvelse af denne ret står under statens beskyttelse.

§ 5. Den, der overtræder forbuddet i § 1, straffes med tugthus. Den mand, som overtræder forbuddet i § 2, straffes med fængsel eller tugthus. Den, der overtræder bestemmelserne i § 3 eller 4, straffes med fængsel i indtil ét år og bøde eller med en af disse straffe.

§ 6. Indenrigsministeren udsteder i forståelse med Førerens stedfortræder og justitsministeren de rets- og forvaltningsforskrifter, som er påkrævede til lovens gennemførelse og supplerings.

§ 7. Loven træder i kraft dagen efter offentliggørelsen, § 3 dog først den 1. januar 1936.

Arbejdsspørgsmål (kilde 13 og 14):

- 1) Hvem står bag de to kilder, og hvordan kan vi bruge dem som historiske kilder?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i de to kilder?
- 3) Foretag en diskursanalyse ud fra de to kilder (brug fokuspunkt side 87)
- 4) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser nazisternes syn på jøderne

Plakat der viser Nürnberg-lovenes bestemmelser om forbud mod ægteskab mellem jøder og ikke-jøder.

Disse love blev nazisternes juridiske grundlag for forfølgelsen af jøderne, og i de efterfølgende år fulgte det ene indgreb efter det andet, der indskrænkede jødernes politiske og sociale rettigheder.

Krystalnatten 1938

I perioden op til 1938 konfiskerede nazisterne jødisk ejendom, der blev overtaget af tyske rigsborgere. Fra begyndelsen af 1938 forsøgte nazisterne helt at fratage jøderne deres eksistensgrundlag, og den nazistiske jødepolitik skiftede karakter fra den "legale" diskriminering til en terrorbølge, der var iværksat af partiet og udført af SA. For at vinde den tyske befolknings forståelse for den skærpede kurs over for jøderne måtte partiet finde den rette anledning.

Anledningen kom den 9. november 1938, da en polsk jøde myrdede en tysk diplomat i Paris. Nazisterne brugte mordet som påskud til aktionen mod de tyske jøder natten mellem den 9. og 10. november, hvor jødiske forretninger og institutioner blev angrebet. Begivenhederne er senere blevet kaldt Krystalnatten med henvisning til de mange glasskår fra knuste ruder.

I den nazistiske propaganda blev begivenhederne beskrevet som det tyske folks spontane hævn mod jøderne. Det skønnes, at godt 7.500 forretninger blev ødelagt, cirka 200 synagoger nedbrændt, og 91 jøder blev dræbt. Den tyske befolkning deltog kun i begrænset omfang i aktionen, mens de fleste tyskere så passivt til, og det samme gjorde politiet. Jøderne blev gjort ansvar-

▼ Dagen efter Krystalnatten 1938. Tyskere passerer ødelagte jødisk-ejede butikker.

lige for de enorme skader og pålagt at betale et erstatningsbeløb på 1 milliard mark. Mere end 25.000 velhavende jøder blev interneret i koncentrationslejre, hvorfra de senere blev løsladt mod løsesum. Den tyske stat konfiskerede de resterende cirka 40.000 jødiske virksomheder, og dermed blev jøderne helt udelukket fra det økonomiske liv.

Beskyttelse af den tyske folkesundhed

Målet med den tyske racepolitik var at holde den tyske race "ren" i overensstemmelse med opfattelsen af, at samfundet var som en organisme, der kunne inficeres af racemæssigt mindreværdige og personer med handicap.

I forlængelse af racepolitikken iværksatte nazisterne en omfattende racehygiejnepolitik, der kulminerede i oktober 1939 med iværksættelsen af det såkaldte euthanasi-program (medlidenhedsdrab). Programmet havde til formål dels at "beskytte den tyske folkesundhed", så arvelige sygdomme ikke blev udbredt blandt befolkningen, dels at fjerne "unyttige spisere", der ville være til belastning for den tyske krigsførelse. Op imod 100.000 personer med handicap og uhelbredelige syge, deriblandt mange børn, blev indlagt på plejehjem og hospitaler og aflivet med indsprøjtninger.

Fællesskabet

Tyskland under det nazistiske styre var som en mønt med to sider. På den ene side var der forbrydelserne, og på den anden side var der hverdagen med et stort fællesskab. Mange tyskere oplevede efter nazisternes magtovertagelse i 1933 en genrejsning af landet, hvor økonomien blev bedre, arbejdsløsheden faldt, og levestandarden steg. Man kunne igen være stolt over at være tysker, godt hjulpet på vej af den nazistiske propaganda.

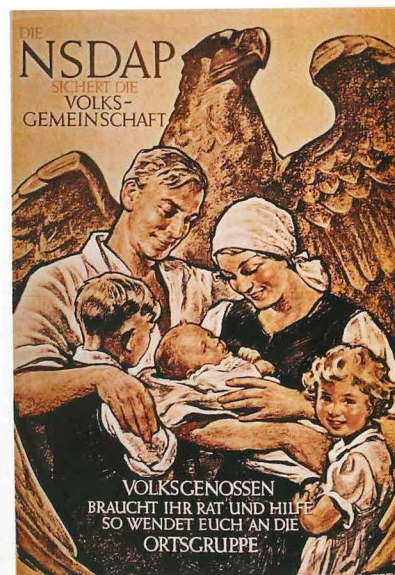
Den nationale genrejsning, som nazisterne satte i gang, havde sin pris, for nok følte mange tyskere et nationalt fællesskab, men de udstødte grupper som handicappede, homoseksuelle, romaer, politiske modstandere og jøderne blev ikke en del af dette fællesskab.

Hitler var kommet til magten ved at love forbedringer af livet som tysker, og her spillede arbejdsløsheden en stor rolle.

For at bekæmpe den enorme arbejdsløshed blev der sat gang i store offentlige investeringer, der blev bygget veje, broer, offentlige bygninger og kontorer – noget, der i sig selv viste fremgang og optimisme. Også på samfundsniveauet arbejde nazisterne politisk for at fremme deres syn på familien og på kvinderne. Der blev tilbudt "ægteskabslån" på op til 1.000 RM til nyetablerede ægteskaber, hvor kvinden opgav sit arbejde. Ægteskabslånene førte i 1934 til 32 procent flere ægteskaber og var således med til at fjerne kvinderne fra arbejdsmarkedet og dermed mindske arbejdsløsheden.

De tyske piger blev fra barnsben oplært i kvindens rolle i det nazistiske samfund: den sunde og gode husmor, der skulle passe hjemmet og føde børn. Som 14-årig blev pigerne medlem af *Bund Deutscher Mädel* (BDM),

▼ Folkefællesskabet. Nazistisk plakat fra 1936. Hvad er plakatens budskab?

Historiebrug

Nazisterne kaldte Tyskland under Hitler for "Det Tredje Rige". På den måde trak de linjer tilbage til to tidligere statsdannelse, Det Tysk-Romerske Rige (800-1806) og Det Tyske Kejserrige (1871-1919). Hensigten var at identificere det nazistiske Tyskland med det, de opfattede som fortidig tysk storhed, og samtidig lægge afstand til den demokratiske Weimar-republik, som eksisterede fra afslutningen af første verdenskrig, til nazisterne afskaffede den ved magtovertagelsen i 1933. Nazisterne dyrkede en mytisk, germansk oldtid, hvor for eksempel ulven blev set som et særligt symbol fra den tyske folkekultur (se også fokuspunkt om nationer og nationalismeteorier).

At skabe identitet ved at sammenligne sig med fortiden – mytisk eller reel – er et eksempel på historiebrug. Man kan skelne mellem en række forskellige former for historiebrug:

- **Historie som læremester:** Når man bruger erfaringer fra fortiden som begrundelse for de valg, man træffer i nutiden.
- **Historie som perspektiv eller spejl:** Når man bruger fortiden til at skabe et møde med noget fremmed og anderledes.
- **Historie som identitetsdannelse:** Når man danner „jeg-“ og „vi-følelse“ ved brug af fortid.
- **Historie som argument:** Når fortid bruges som argument i aktuelle politiske diskussioner.
- **Historie som underholdning:** Når fortid bruges til fornøjelse og tidsfordriv.
- **Historie som (videnskabs)fag:** Når man studerer fortid på linje med andre videnskabelige fagområder.

Opgave:

- 1) Nazisterne kaldte det store angreb på Sovjetunionen i 1941 "Operation Barbarossa". Undersøg, hvem Barbarossa var.
- 2) Overvej, hvorfor nazisterne kaldte angrebet Barbarossa, og hvilken form for historiebrug det er udtryk for.
- 3) Overvej, hvilke perioder i danmarkshistorien som bruges aktivt i Danmark i dag, og hvilke former for historiebrug der er tale om.

hvor hun forblev, indtil hun var 21 år. Som 18-årig kunne hun dog (ligesom drengenes arbejdstjeneste) gøre et års tjeneste på landet, hvor hun skulle hjælpe til i huset.

Nazisterne ønskede at opdrage ungdommen i en nazistisk-nationalistisk ånd, sådan som det skete med pigerne i BDM. Også drengene blev organiseret, så de lærte at nedtone individualitet og i stedet lærte de nazistiske idealer om, at staten var over individet. I Hitler-Jugend skulle drengene lære nazismens militaristiske idealer, så de kunne ofre sig for fædrelandet, folket og føreren.

I 1932 havde Hitler-Jugend 107.956 medlemmer, seks år efter i 1938 var medlemstallet næsten 8 millioner. Reinhard Appel var dreng i 1930'erne og ser som voksen tilbage på sin tid i Hitler-Jugend. Kilde 15 er et uddrag fra et interview fra 1990'erne.

Kilde 15

Min tid i Hitler-Jugend

Vi gik ture i terrænet, vi sang og spillede, vi dyrkede sport, og sad omkring lejrålet. Alle disse fælles oplevelser var det, der var i forgrunden. At vi hed Hitler-Jugend, blev gjort klart gennem den ideologiske opdragelse [...] Jeg havde tjeneste onsdage og lørdage, og som fører havde jeg førertjeneste om mandagen. Om søndagen havde vi skydning, og vi tog på cykeltur eller deltog i parade. Altså 4-5 dage om ugen var eftermiddagen besat. Det var ikke sådan, at vi havde tid til at tænke over, hvad det var, vi egentlig gik og lavede. For så kom det næste, der var aktiviteter uafbrudt [...]

Jeg kunne lide at være sammen med andre. Samværet betød mere end den ideologi, der hele tiden blev prædikeret. Men fællesskabet, som andre foreninger, der nu var forbudt, også havde givet, dét var,

hvad jeg søgte. Hitler var fædrelandets repræsentant, og jeg ville ikke anses for at være en, der nægtede fædrelandet den tjeneste, det har krav på. Jeg kendte kun det fædreland, der blev repræsenteret af Hitler, og først senere blev man klar over, at dette fædreland anførtes af en jødemorder.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Diskutér kildernes ophavssituation og hvilke forhold vi skal være opmærksomme på.
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i beretningen?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden, der belyser den tyske ungdom i 1930'erne.

Undervisningen

Undervisningen i skolerne var underlagt en streng nazistisk censur, hvor alt blev nøje godkendt af styret. Den nazistiske undervisningsminister beskrev retningslinjerne for folkeskolen i 1937 således: "Folkeskolen har sammen med andre skoleformer og ved siden af partiets organisationer, arbejdstjenesten og hæren den store opgave at opdrage den tyske ungdom til folkefællesskabet og til total indsats for Føreren og nationen."

Historie blev af nazisterne anset for et vigtigt fag og indgik som en central del af den nazistiske indoktrinering. Fagets målsætning fremgår af denne bekendtgørelse fra 1937 (kilde 16).

Historieundervisningens mål

[Formålet med historieundervisningen er] at fylde børnene med ærefrygt for vores fortid og med troen på vores folks historiske opgave og fremtid [...] og opdrage ungdommen til en glad og offerberedt indsats for folk og fædreland [...] Heltmod og førertanken i dens germansk-tyske udprægning skal udfylde hele historieundervisningen, begejstre ungdommen og vække og styrke forsvarsviljen.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvad er ifølge nazisterne målet med historieundervisningen?
- 2) Sammenlign den nazistiske historieundervisning med målet for din historieundervisning (se blandt andet i indledningen til bogen).

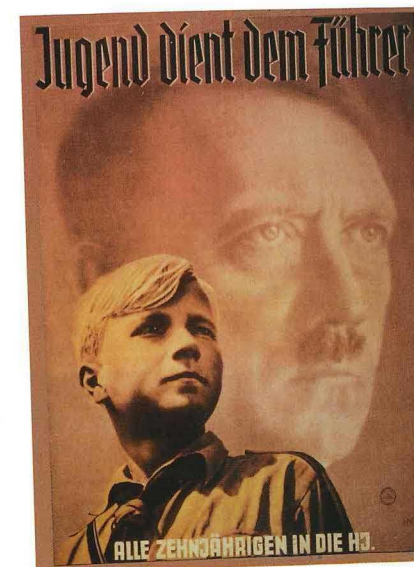
Selv om ensretningen af ungdommen i sig selv var forkastelig, og den daglige undervisning blev erstattet af bevidst indoktrinering, så var mange drenge og piger i 1930'erne glade for at være medlem af Hitler-Jugend. På trods af den afsky, man føler i dag, må vi huske på, at styret blandede unge fra alle samfundslag og gav dem samme opgaver, uanset om de kom fra en fattig bondefamilie eller fra den rige overklasse. Dertil kom, at mange børn fra storbyen drog nytte af deres år på landet eller i arbejdstjenesten, hvor de fik fornemmelsen af sammenhold og glæde ved at arbejde for fællesskabet.

Fra deres tidlige barndomsår blev de tyske børn og unge inddraget i opbygningen af det nye Tyskland. Det glade friluftsliv, det gode kammeratskab og den fælles tro på nazismens Tyskland gjorde, at det var naturligt for mange unge tyske mænd at fortsætte i hæren.

Folkeforførelse

For at forstå, hvorfor de fleste tyskere undlod at gøre modstand mod det brutale styre, må vi huske den fortryllelse og fascination, der udgik fra den nationalsocialistiske bevægelse. Selv om almindelige tyskere måske tog afstand fra regimets brutale brug af terror, accepterede en forbavsende stor del af den tyske befolkning disse handlinger. Idéen om et stort folkefællesskab synes at have virket stærkt på den tyske befolkning. Mange – specielt de unge – ville gerne være med til at opbygge det nye Tyskland som bolværk mod den kommunistiske trussel.

Hitler tog ansvaret fra befolkningen og skabte ro og orden i Tyskland, men i det lange løb kom den tyske befolkning til at betale en høj pris for den tryghed, ro og orden, som det nazistiske diktatur etablerede 1933-1939. I kapitel 3 skal vi se på dels anden verdenskrig, dels hvordan Tyskland efter krigen forvaltede arven fra nazismen.

▲ "Ungdommen tjener Føreren! Alle 10-årige i Hitler-Jugend". Plakat fra 1939.

USA: INDIVIDET OG STATEN

I modsætning til de autoritære regimer, der opstod i Sovjetunionen, Italien og Tyskland i kølvandet på første verdenskrig, var situationen i USA helt anderledes.

Den amerikanske befolkning var primært sammensat af tilflyttere fra Europa og Latinamerika, der i 1800-tallet havde fordrevet den oprindelige befolkning (se *Vores verdenshistorie 2*). Amerikanerne var traditionelt set individualister og tilhængere af et føderalt nærdemokrati, hvor delstaten og byen, de boede i, udgjorde det politiske centrum. Mange amerikanere brød sig ikke om, når den føderale stat i Washington blandede sig.

USA var et produkt af 1800-tallets fremskridt og individets frie muligheder – amerikaneren betragtede sig som ”sin egen lykkes smed”, hvilket direkte kom til udtryk i den amerikanske drøm om avisbuddet, der bliver mangemillionær, og som bygger på forfatteren Horatio Algers fortælling fra slutningen af 1800-tallet.

Amerikanerne havde en lang tradition for ikke at blande sig i verdenspolitikken, hvilket i dag kan være svært at forstå. Men i 1800-tallet var USA fokuseret på at holde fred i eget hus, og det geografiske udblik rettede sig mod Latinamerika.

Det amerikanske verdensbillede baserede sig på en opdeling af verden i amerikanske interesser (Latinamerika) og ikkeinteresser (resten af verden). USA blandede sig ikke uden for sine interesseområder og ønskede

ikke, at andre blandede sig i det amerikanske interesseområde. Sådan formulerede den amerikanske præsident James Monroe det i 1823, og den tankegang blev toneangivende i amerikansk isolationspolitik frem til efter anden verdenskrig, men blev brudt første gang i forbindelse med første verdenskrig (se kapitel 1).

USA efter første verdenskrig

Efter krigen slog USA sin position fast som verdens rigeste land. I løbet af 1920'erne fordoblede USA sin industriproduktion, så der var et stort amerikansk behov for, at de europæiske markeder købte amerikanske varer. USA havde derfor stor interesse i, at den europæiske økonomi kom på fode efter første verdenskrig.

Amerikanerne var især bekymrede for udviklingen i Tyskland, og i 1923 sendte den amerikanske regering en delegation til Tyskland for at finde en løsning på landets økonomiske kaos.

Det lykkedes at lave en plan, der tilførte store amerikanske lån til Tyskland og derved var med til at stabilisere den tyske økonomi. De amerikanske investeringer satte gang i hjulene i Tyskland, der blev både politisk og økonomisk mere stabilt – og USA nød godt af det mere købedygtige marked.

I tiden efter første verdenskrig tog den amerikanske industri en række nye energikilder i brug, der skulle supplere eller helt afløse kul og dampmaskinen. I 1914 brugte en tredjedel af de amerikanske fabrikker elektricitet, i 1929 var det steget til 70 procent, og elektromotoren var en forudsætning for den stigende automatisering. Fra 1918 til 1929 blev den amerikanske industriproduktion fordoblet, men med det samme antal beskæftigede – hver arbejder producerede 50 procent mere i 1929, end han havde gjort ti år før.

Fords samleband

Fabrikanten Henry Ford havde i 1914 installeret et samleband på en af sine bilfabrikker, der nedsatte produktionstiden på en bil til cirka en tiendedel.

Det blev således især bilindustrien, der kom til at fungere som dynamo i den massive økonomiske udvikling i 1920'erne. I 1919 var der i USA 6 millioner biler, ti år efter var der 26 millioner svarende til en bil per 5. amerikaner. Det var en bemærkelsesværdig udvikling, og på kort tid revolutionerede bilen det amerikanske samfund. De mange biler betød, at der blev bygget flere veje, amerikanerne blev mere mobile, og bilproduktionen inspirerede anden industriproduktion.

Ford-fabrikkernes samlebandsproduktion blev sat yderligere i system og gjorde dermed bilen billigere. Flere amerikanere fik nu mulighed for at købe en bil, godt hjulpet på vej af det nye afbetalingssystem.

For Home and Country

▲ Hverve- og støtteplakat for amerikansk deltagelse i første verdenskrig. Hvilke værdier udtrykker plakaten som centrale for amerikansk identitet?

▼ Europæiske immigranter ankommer til New York, ca. 1900.

▲ En familie omkring 1918 med Fords berømte T-model i baggrunden.

Optimisme og fremgang

Bilen betød, at arbejdskraften blev mere bevægelig, og den hvide middelklasse kunne nu flytte til forstæderne og samtidig arbejde i byerne. Byerne voksede, og i 1920'erne boede over 50 procent af den amerikanske befolkning i byer med over 2.500 indbyggere – en udvikling, der fortsatte de følgende årtier. Det medførte et boom i byggebranchen, der blev lagt elektricitet ind i alle husstande, og der opstod en efterspørgsel på en række nye produkter, der skulle forbedre borgernes hverdag: køleskabe, støvsugere og telefoner, og alle fik en radio.

USA red på en bølge af optimisme, og det kunne måles direkte på aktiehandlen på finansbørsen i New York. Her omsatte man værdipapirer i form af obligationer og aktier. Aktiekurserne steg som udtryk for, at produktionen steg, hvilket fik mange amerikanere til at investere i aktier på børsen. Ofte var de slet ikke interesserede i den virksomhed, de investerede i, motivet var kun at tjene penge ved at sælge aktierne til en højere kurs end den, de selv havde givet. Mange så muligheden i at tjene hurtige penge og blev hjulpet på vej af banker og børsrådgivere, der stod for store indskud. Den private investor kunne nøjes med at indskyde 10 procent, det resterende kunne man låne i banken.

Det republikanske tiår

Politisk var det republikanerne, der sad på præsidentposten i USA gennem 1920'erne. De førte en ultraliberal politik, der indebar, at regeringen blandede sig så lidt som muligt i erhvervslivets forhold.

Under første verdenskrig havde den demokratiske præsident Wilson grebet ind i økonomien for at beskytte forbrugerne og samtidig forøge produktionen mest muligt. I 1921 skiftede præsidentposten til republikaneren Warren Harding, der understregede, at der skulle skabes frit løb for det private initiativ, og at regeringen ikke ville blande sig i den økonomiske udvikling. Alligevel blev der dog gennemført en række love, der skulle sikre produktionen, for eksempel en toldlov i 1922. Nok var man liberale og gik ind for frihandel, men ikke når det gjaldt amerikanske arbejdspladser og udvidelsen af den hjemlige produktion.

Samtidig med at industriproduktionen steg, blev den også koncentreret på færre hænder. De store industriere blev set som samfundets helte, som da den republikanske præsident Calvin Coolidge (1872-1933), der overtog præsidentembedet efter Hardings død i 1923, udtalte, at "den mand, som bygger en fabrik, bygger et tempel. De mænd, som arbejder i fabrikken, ærer ham som gud".

Coolidge førte i sin periode som præsident fra 1923 til 1929 en ultraliberal politik og gik ind for, at markedet skulle regulere sig selv.

Børskrakket i 1929

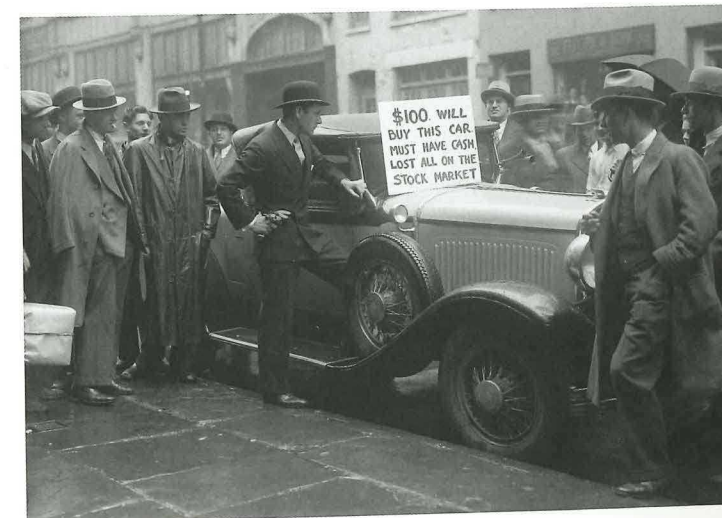
På grund af den stigende produktion og gode afsætningsmuligheder var der optimisme på den amerikanske finansbørs i New York. Her blev optimismen omsat i øget aktiehandel, der gav gode afkast, og kurserne steg og steg. Når aktiekurser stiger, er det et udtryk for en forventning om, at fremtiden er lys for de virksomheder, man investerer i. I slutningen af 1920'erne var der tegn på, at erhvervslivet ikke var så sundt, som aktiekurserne antydede.

Bilsalget og byggeriet gik tilbage, og der var problemer i landbruget, hvor der var overproduktion og derved faldende priser. Der var tilmed det afgørende problem, at de amerikanske forbrugeres løn ikke var steget og derfor kunne man ikke købe alle de varer, der blev produceret. I mange brancher forsøgte man at fastholde forbruget ved at lade kunderne købe på afbetaling.

I oktober 1929 endte velstandsperioden brat, ved at tilliden til økonomien og fremtiden forsvandt, og kurserne på børsen begyndte at falde. Investorer og børsrådgivere gik i panik, og 29. oktober 1929 krakkede børsen i Wall Street i New York, fordi alle ville sælge på én gang – og ingen ville købe.

I kilde 17 er gengivet et interview fra 1960'erne med forretningsmanden Arthur Robertson, der var født i 1898 og investerede på børsen. Som 24-årig havde han en millionformue, som han mistede i 1929. I interviewet giver han sin version af årsagen til, hvorfor børsen krakkede i 1929.

▼ Mange tabte alt ved børskrakket i oktober 1929.

Årsagerne til børskrakket

1929 var faktisk et spillekasino, hvor der spillede med falske terninger (...) jeg så skopudsere – drenge – som købte aktier for 50.000 dollars med en udbetaling på 500 dollars. Alt blev købt på håb.

Hvis man i dag vil købe aktier for 100 dollars, skal man selv skaffe 80 dollars, mens vekselernerne låner en de resterende 20. Dengang var det nok, hvis man selv udbetalte 8 eller 10 dollars. Det var det, der var årsag til krakket. Den mindste rystelse på aktiemarkedet bragte ulykken med sig, fordi folk ikke havde penge til dækning af de resterende 90 dollars. Der var slet ikke den kontrol med markedet, som der er i dag.

Et cigarfirmas aktier blev på den tid solgt på børsen for 115 dollars per aktie. Markedet faldt sammen som et korthus. Firmaets direktør ringede mig op. Om jeg kunne låne ham 200 millioner. Jeg afslog, fordi jeg på det tidspunkt selv havde nok at se til. Hans aktier faldt fra 115 til 2 dollars pr. styk, og han sprang ud ad vinduet fra sit Wall Street-kontor [...] [Herefter fortæller han om tiden før krakket] Tiden var præget af mænd, som var levende legender. En million var småpenge. Tre eller fire af disse mænd slog sig

sammen, drev kursen på en bestemt virksomheds aktier i vejret til et latterlig højt niveau, for derefter at sælge ud af dem til den troskyldige offentlighed. Straks man hørte, at folk som Durant og Jesse Livermore købte et bestemt papir op, fulgte alle andre trop. De vidste, at kursen ville stige. Det eneste problem var at komme ud af det igen, inden de begyndte at sælge ud [...] Bankerne fik 18 procent i rente for penge, som skulle bruges til at købe aktier for. Aktier, som kun gav et udbytte på én eller to procent. De regnede med, at kurserne ville blive ved med at stige. Alle troede på det.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår? Er der forhold, vi i den forbindelse skal være opmærksomme på, når vi bruger teksten som historisk kilde?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvad er ifølge kilden årsagerne til krakket på Wall Street?
- 3) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

◀ Folk stormede bankerne for at få deres indestående ud, oktober 1929.

Umiddelbart efter børskrakket brød det amerikanske banksystem sammen, da folk hævdede eller forsøgte at hæve deres indestående, hvilket tvang bankerne i knæ. Krisen spredte sig til vareproduktionen, og mange fabrikker lukkede, hvilket førte til stigende arbejdsløshed. Den stigende arbejdsløshed betød, at købekraften i befolkningen faldt, og derved faldt også forbruget, der førte til yderligere fabrikslukninger og flere arbejdsløse.

Depressionen i 1930'erne

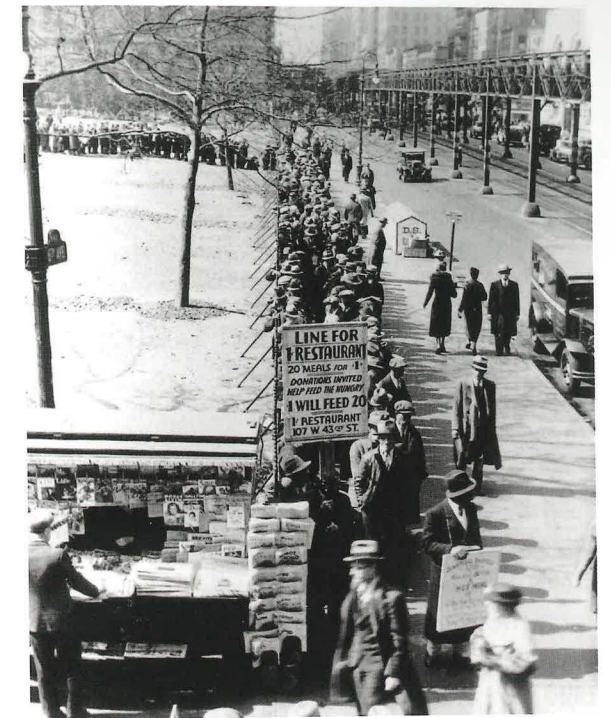
Følgerne af børskrakket var katastrofale, og arbejdsløsheden steg dramatisk de efterfølgende år. I 1930 var arbejdsløsheden 9 procent, i 1932 24 procent. Borgere måtte gå fra hus og hjem, mange slog sig ned i primitive blikskure på storbyernes lossepladser. Disse skrotbyer af hjemløse blev kaldt "Hoovervilles", opkaldt efter den republikanske præsident Herbert Hoover, der ikke ville anerkende krisen og mente, at markedet skulle genoprette sig selv.

I 1933 var arbejdsløsheden steget til 14 millioner, hvilket svarede til en fjerdedel af arbejdsstyrken. 90.000 virksomheder var gået fallit, heraf 5.000 banker. Industriproduktionen var halveret i forhold til før krisen, og på grund af den store arbejdsløshed faldt forbruget, hvorved problemerne blev forstærket, så krisen ramte alle lag af det amerikanske samfund.

Krisen betød, at mange familier måtte flytte fra hus og hjem, og der skete en demografisk bevægelse fra vest til øst. Allerede inden krisen bevægede mange amerikanere sig mod Californien, og den tendens fortsatte under krisen, hvor en by som Los Angeles voksede voldsomt. "Depressionens landevej" mod Californien inspirerede mange kunstnere, blandt andre den amerikanske forfatter John Steinbeck, der skrev romanen *Vredens druer* (1939) om en familie fra Oklahoma, der søger lykken i Californien.

I den almindelige amerikanske kernefamilie var det manden, der forsørgede familien. Manden gik på arbejde, og kvinden gik hjemme og tog sig af børnene og det huslige arbejde. Når manden mistede arbejdet, gik det ikke alene ud over familiens økonomi, men det ramte også hans selvværd, fordi hans rolle som familieforsørger forsvandt. Depressionen var et direkte angreb på hans maskulinitet, også i de tilfælde, hvor det var kvinden der havde arbejde, og dermed hendes løn, der holdt familien på benene.

Den amerikanske redaktør og historiker Frederick Lewis Allen beskrev situationen i USA i 1930'erne i sin bog *Since Yesterday*, der udkom i 1940 (kilde 18).

▲ Uddeling af gratis mad i New York i begyndelsen af 1930'erne.

Depressionens menneskelige omkostninger

Ved siden af de velhavende mænd og kvinder, hvis formue blot var blevet reduceret af depressionen, var der andre, som var blevet fuldstændig ruineret. I den gruppe, der i en velhavende forstad ventede på toget klokken 8.14, var der mange, der havde mistet deres arbejde. De tog ind til byen som sædvanlig ikke kun for stædigt og uden håb at søge arbejde, men også for tappert at opretholde en aktiv facade. Og det havde de ofte held til. De, der så dem småsnakke med deres venner, mens de ventede på toget, ville ikke have opdaget, hvor desperate nogen af dem var blevet. Der var arkitekter og ingeniører på vej til kontorer, hvor der ikke havde været kunder i ugevis. Der var læger, der priste sig lykkelige, når en patient betalte sin regning. Mrs. Jones, der passede et job som stenograf, var nu den, der opretholdt familien økonomisk, for Mr. Jones var arbejdsløs og måtte lave mad og passe børn, hvilket han gjorde med ulyst og

Der havde været økonomiske kriser i USA før, men 1930'ernes krise havde et omfang, der tydede på, at der måtte findes nye former for politiske løsninger. I kølvandet på depressionen opstod frygt, og for at undgå politisk uro var det vigtigt at få stabiliseret samfundet.

Franklin D. Roosevelt og New Deal

Den demokratiske guvernør for New York Franklin D. Roosevelt (1882-1945) stillede op til det amerikanske præsidentvalg i 1932 mod Herbert Hoover. Hvor Roosevelts valgkampagne fokuserede på den hjemlige situation og den enkelte amerikaner, så koncentrerede Hoover sig mere om den økonomiske udenrigspolitik og de europæiske staters tilbagebetaling af amerikanske lån. Præsidenten mente, at krisen hang uløseligt sammen med udenrigsøkonomien, hvilket for mange amerikanere nok var lidt uholdbart, når de ikke havde råd til at få mad på bordet.

I forhold til Hoover så mange vælgere Roosevelt som et nyt, friskt pust, der aktivt ønskede at få krisen løst. Roosevelt vandt præsidentvalget og satte sig i Det Hvide Hus i marts 1933.

Roosevelt valgte en vej ud af krisen og lovede befolkningen "a new deal", der betyder "en ny omgang", og nyt var det i forhold til den ultraliberale politik under Hoover.

meget ineffektivt. Ved siden af familien Jones boede Mrs. Smith, der var enke efter en succesfuld advokat. Hun havde altid haft en pæn indkomst; hun var stolt af sine pæne ting; hun var ganske ude af stand til at tjene dollar selv, hvis der var arbejde at få. Hendes kapital havde været investeret i "South American Bonds" og "United Founders Stock" og andre "sikre" papirer med tvivlsomme navne, og nu var hun fuldstændig afhængig af almisser fra sine slægtninge.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren. Er der tendens i kilden?
- 3) Hvilke sociale problemstillinger belyser kilden?

Roosevelts plan var at reformere økonomien ved hjælp af statsindgreb, sådan som den demokratiske præsident Wilson havde gjort det under første verdenskrig. Målet var at øge købekraften i befolkningen og få gang i økonomien igen.

Først skulle tilliden til bankerne genoprettes, og det skete gennem en række love, der skulle forhindre utilsigtet børsspekulation.

Staten gik nu aktivt ind for at forbedre de økonomiske forhold i såvel landbruget som i industrien. Det hårdt ramte landbrug fik mulighed for at omlægge lån og fik statsstøtte til at lægge marker brak.

I industrien blev der tilsvarende lavet en række støtteordninger for at få produktionen i gang igen. Staten satte også selv gang i økonomien ved at anlægge nye veje, bygge skoler, hospitaler, idrætsanlæg, broer osv. Lønnen blev betalt af staten, hvilket betød underskud på statens finanser, men fik gang i forbruget og skaffede millioner af arbejdspladser.

New deal satte også gang i en moderne sociallovgivning med støtte til arbejdsløse og deres familier.

De republikanske politikere i Kongressen kritiserede New Deal-lovgivningen, som de mente var uamerikansk og uforeneligt med den frihed, som var uløseligt forbundet med USA (se *Vores verdenshistorie 2*). Flere gange måtte den amerikanske højesteret tage stilling til, om New Deal-lovene var imod den amerikanske forfatning. Herved blev dele af lovene rullet tilbage, men i sin grundessens bestod New Deal-lovene og var med til at bringe USA ud af krisen.

Sociallovene

Især statens indblanding med socialhjælp og understøttelse til arbejdsløse mente mange republikanske kritikere var uforeneligt med amerikanske værdier, hvor man skulle kunne klare sig selv. De mente, at socialhjælp ville fremme dovenskab og uansvarlighed og nærmede sig det kommunistiske Sovjetunionen.

I 1932 var det kun lidt over halvdelen af de amerikanske stater, der havde en form for støtte til ældre borgere, og kun to stater tilbød borgerne en arbejdsløshedsforsikring. I USA var der en lang tradition for, at individet havde et ansvar for sin egen skæbne, også i alderdommen og i tilfælde af arbejdsløshed.

I takt med krisen og massearbejdsløsheden rejste der sig et folkeligt krav om en form for sikring af borgerne, og som en del af New Deal blev der i 1935 gennemført en lov om social tryghed. Kongressen vedtog loven med stort flertal, men under behandlingen af lovforslaget appellerede republikaneren Charles Eaton i en tale i Repræsentanternes Hus til at stemme imod vedtagelsen af loven (kilde 19).

▲ Franklin D. Roosevelt under en radiotransmission i 1935.

”Det er fuldkommen absurd”

I dette land lider vi i dag ligesom resten af verden af et åndeligt og moralsk sammenbrud. Der er intet i vejen med Amerika, ud over at folket moralsk set er kommet på gale veje. Den store moralske prøve fandt sted under de ti års velstand, som vi på vores side plejer at sige skyldes det republikanske parti, og som I fra det demokratiske parti plejer at sige skyldes held [...] Mens modgang aldrig har været i stand til at ødelægge os, så kastede vi os under medgangen ud i ødselhed, vellevned, materialisme og lidt efter lidt vild spekulation, som førte os, ligesom svinet i den hellige skrift, ud over afgrundens rand. I dag vælter vi os i et stort moralsk og åndeligt sammenbruds buldermørke, og man kan ikke med rimelighed regne med, at der vil komme nogen varig lindring eller løsning på vores problemer, førend folket selv, fra høj til lav, endnu en gang genvinder sin sunde moralske dømmekraft og sin åndelige vurderingsevne, og som følge deraf beslutter sig til at gøre det rette, når det er det rette og fordi det er det rette, og ikke fordi et eller andet forslag her i Washington er blevet ophøjet til lov – forslag, som erstatter den personlige samvittighed med en politibetjent, og som erstatter borgerens forstandige selvkontrol, selvtillid og ledelse af sig selv med en bureaukrats overvågning [...]

Det er en vanvittig idé, at USA's regering – som den kommer til udtryk i en masse af denne New Deal-lovgivning, og som en større og større del af befolkningen accepterer – på en eller anden måde, ved et eller andet snedigt trick, kan sikre hver og én af dens borgere mod at skulle stå ansigt til ansigt med vanskelig-

heder, mod at skulle løbe nogen risiko, mod at skulle bære nogen byrde, men at være sikret en indkomst i ungdommen og selv efter at de er døde. Det er fuldkommen absurd. [...]

Jeg er i særlig grad imod den del [af forslaget], som drejer sig om arbejdsløshedsforsikring. Jeg mener, at jeg taler med en vis autoritet om dette emne, fordi jeg de sidste 18 år af mit liv har haft min gang i industrien, og jeg tror på, at industrien er blevet grundlaget for den moderne civilisation; og hvis det ikke på en eller anden måde tillades industrien at virke frit og selv tage initiativet til løsning af sine problemer og løse dem i overensstemmelse med sin egen natur, så har jeg vanskeligt ved at se, hvordan civilisationen kan undgå at bryde endeligt sammen. [...] Hr. Formand, vi står i dag ved en korsvej, hvor vi skal tage en beslutning, som er så stor, at vi må se bort fra alle partipolitiske, lokalpolitiske og andre særinteresser; og denne beslutning går ud på, om vi skal vælge at lade USA's industri være grundlaget for løsningen af disse vældige, vidtrækkende problemer, eller om vi skal tage tilflugt til en eller anden modereret form for russificering og forsøge at lade regeringen løse disse problemer.

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatterne, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Opstil en problemstilling ud fra kilden.

NRA – National Recovery Administration

I 1933 vedtog kongressen *National Industrial Recovery Act*, der havde til formål at mindske arbejdsløsheden og øge industriproduktionen. For at administrere loven oprettede man NRA, *National Recovery Administration*, der på vegne af regeringen fik bemyndigelse til at forhandle med de enkelte industrigrene om regulering af produktionen, priserne, lønninger og arbejdsforhold. Disse forhandlinger resulterede i, at hver branche fik sine egne kodek-

ser med forholdsregler inden for netop deres område. I de fleste tilfælde var disse kodekser et kompromis mellem virksomhedsejernes og arbejdernes interesser.

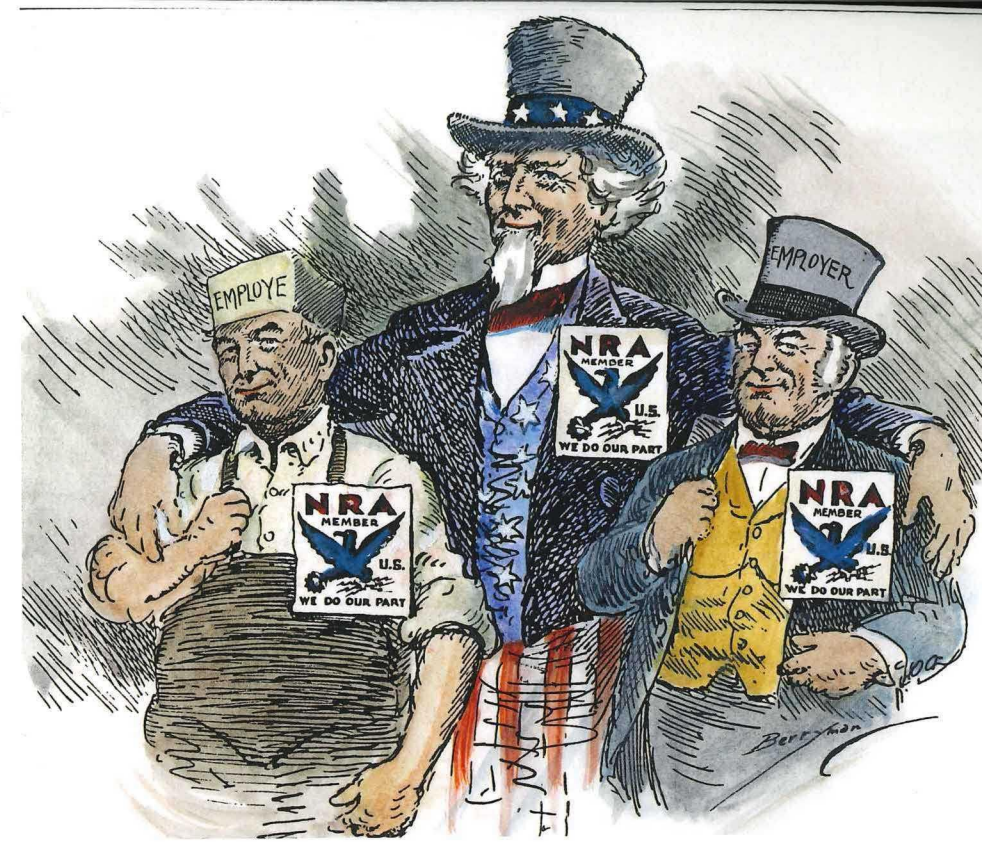
Arbejdernes interesser blev imødekommet med bestemmelser om minimumslønninger, der skulle være med til at øge arbejdernes købekraft, og arbejdstiden blev nedsat, så der kom flere i arbejde, og derved mindskedes arbejdsløsheden.

Arbejdsgivernes interesser blev tilgodeset ved bestemmelser om prisforhøjelser, der medvirkede til at øge indtjeningen og som kompensation for de forhøjede lønninger. Produktionen blev fordelt på de enkelte virksomheder inden for branchen, der sikrede mod den frie konkurrence.

NRA stred mod, hvad mange amerikanere mente var grundlæggende amerikanske værdier, og forhandlingerne om kodekserne var ofte besværlige, ikke så meget hos de virksomheder, der klarede sig mindre godt og nød godt af den statslige regulering, men de virksomheder, der klarede sig godt, var ikke klar til at tage det samfundsansvar, der lå bag NRA.

For at få forbrugerne til at støtte NRA og dermed New Deal indførte man en varedeklaration, der hed Blå Ørn, som virksomheder kunne sætte på deres produkter som tegn på, at de støttede NRA. Filosofien bag hele genrejsningsprojektet og Blå Ørn-kampagnen forklarede lederen af NRA således: ”De, der ikke er med os, er imod os, og måden, hvorpå du kan vise, at du er en del af New Deals store hær, er at insistere på dette symbol på solidaritet.”

Set fra den demokratiske præsident Roosevelts side var NRA et forsøg på at vise solidaritet og fællesskab mellem arbejdsmarkedsparter: arbejdsgiverne og lønmodtagerne. En sådan foranstaltning krævede med NRA's indblanding en langt mere aktiv forbundsregering, end hvad amerikanerne havde været vant til, hvilket naturligvis skabte voldsom kritik, ikke mindst fra republikanerne. En af de skarpeste kritikere var senator Henry Hatfield fra West Virginia, der under debatten i 1933 fremsatte et skarpt angreb på NRA (kilde 20).

▲ Uncle Sam bringer arbejdere og arbejdsgivere sammen.
Tegning fra 1933.

Made in Moscow

Dette lovforslag socialiserer amerikansk industri. Selv hvis Karl Marx var stået op af sin grav for at udforme lovforslaget, så kunne sejren for hans idéer ikke have været større. Det mærkelige er, at Stalin, den gudløse sovjetiske regerings zar, ikke har sendt et lykønskningstelegram til Det Hvide Hus, for lovforslaget reklamerer så åbenlyst med, at det er "Made in Moscow". [...]

Og som det værste af det hele, brændemærker det de traditionelle amerikanske dyder: individets værd, gavmildhed, sparsommelighed, klogskab, personlig hæderlighed og ansvarlighed. [...] Der er ikke noget mystisk ved dette lovforslag. Det er ren og skær statssocialisme [...]. Gennem dette lovforslag forsøger man at udøve en despotisk kontrol med al

industriproduktion, arbejdstidens længde, lønningernes størrelse og derfor også med priserne. Kvotestystemet støttes ikke kun, det foreskrives også. Regeringen laver en plan over, hvilke livsfornødenheder der er brug for, såsom boliger, mad, tøj, brændsel og transport. Industrien må rette sig efter denne plan, hvad enten den vil det eller ej. Er det ikke marxisme?

Arbejdsspørgsmål:

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Ud fra hvilken position taler forfatteren, og hvilken tendens er der i kilden?
- 3) Hvilke argumenter brugere forfatteren som kritikpunkter, og hvilke problemstillinger kan kilden besvare?

I 1935 kom NRA-lovgivningen for Højesteret, der kendte den i modstrid med forfatningen. Enkeltstaterne fik dog lov til at indføre faste satser for mindsteløn.

Den uenighed, der kom til udtryk for og imod Roosevelts politik, handlede om amerikanske værdier og særligt forholdet mellem stat og individ. Kritikkerne mente, at den aktive stat var noget, der hørte til i Sovjetunionen, andre mente, det mindede om Mussolinis fascistiske Italien, og stred mod selve kernen i det amerikanske samfund: frihed og individualitet.

▼ John Maynard Keynes (1883-1946).

John Maynard Keynes

Inspirationen til New Deal kom hverken fra Sovjetunionen eller Italien, men byggede derimod delvis på en helt ny økonomisk orientering, hvis stamfader var englænderen John Maynard Keynes (1883-1946).

Keynes udviklede en teori om, at staten i perioder med høj arbejdsløshed og lav vækst kunne vende udviklingen ved bevidst at skabe underskud på statens budget ved at udbetale større beløb til lønninger, end de fik ind i skatter. Derved øgede man købekraften, der ville medvirke til at sætte gang i efterspørgslen og derved i produktionen.

Roosevelt førte 1933-1940 en politik, hvor der bevidst var et underskud på statens budget på mellem 2 og 6 milliarder dollars. Det betød, at købekraften i samfundet blev kunstigt sat i gang, hvilket var medvirkende til at afhjælpe krisen.

New Deal – den anden amerikanske revolution?

De mange reformer på det økonomiske og sociale område ændrede for altid USA, endda i et sådant omfang, at nogle historikere har kaldt New Deal for den anden amerikanske revolution.

Med New Deal viste det amerikanske demokrati og politiske system, at det kunne modstå den økonomiske krise gennem politisk lovgivningsarbejde. Det blev anerkendt, at staten havde et ansvar for sine borgere, og at regeringen havde et ansvar for at regulere økonomien til fordel for hele samfundet.

Med New Deal blev ansvarsfordelingen mellem Washington og delstaterne ændret markant, og forbundsregeringen fik tildelt mere magt end nogensinde før.

Mange amerikanere havde tilsluttet sig mottoet om, at den regering, der regerede mindst muligt, regerede bedst ("That government is best which governs least"). Det gjorde New Deal op med, og Roosevelt ændrede præsidentembedet og gjorde det synligt. Roosevelt var meget populær i den amerikanske befolkning og vel det tætteste amerikanerne kommer på en moderne "landsfader". Ved præsidentvalget i 1936 vandt han overbevisende valget, det samme gjorde han i 1940 og 1944 (herefter blev det bestemt, at man kun kunne være præsident i to valgperioder). Den værdi og magt, som i dag kendetegner det amerikanske præsidentembede, begyndte med Roosevelt.

New Deal var ikke alene med til at løse krisen, men var også med til at lære amerikanerne at forstå deres land bedre, og at det var nødvendigt at forbundsregeringen tog ansvar for borgerne og det økonomiske liv for i sidste ende at sikre demokratiet.

Den amerikanske vej

Der var to hovedtendenser i den politiske udvikling i 1930'erne. Sovjetunionen, Tyskland og Italien fulgte den autoritære vej, hvor man under påskud af ophævelsen af det klassedelte samfund forsøgte at gennemføre en samling af nationen. Denne vej tillod ikke opposition og var styret af en stærk mand, hvilket betød, at demokratiet ophørte med at eksistere.

Den anden hovedtendens kunne ses i USA, hvor løsningen indebar forandringer inden for det demokratiske systems rammer. Med udgangspunkt i opfattelsen af, at modstridende interesser i et samfund er sundt, forsøgte det politiske system gennem lovgivningsarbejde at rykke sig ud af krisen.

1930'ernes politiske hovedtendenser var således meget forskellige, men der var også en række fællestræk. I alle tilfælde var der tale om en styrkelse af statsmagtens rolle, om end dette kom stærkest til udtryk i de autoritære systemer.

Den nye stærke stat krævede en ny type politisk ledelse, der i højere grad end tidligere satte regeringscheferne over partiet. Igen blev det især udtalt med Josef Stalin i Sovjetunionen og Adolf Hitler i Tyskland, men også i Dan-

▲ Mange fandt statens indblanding i modstrid med amerikansk identitet. Plakaten opfordrer borgerne til at melde sig til en offentlig sygesikring.

mark formåede man at køre statsminister Stauning frem som landsfaderen, der alfaderligt formulerede håb og tolkede mulighederne for fremtiden.

Isolationismen og truslen om ny krig

Efter første verdenskrig havde USA trukket sig tilbage og havde videreført sin isolationspolitik, men de udenrigspolitiske spændinger i slutningen af 1930'erne fik atter de udenrigspolitiske spørgsmål til at dukke op.

Risikoen for krig i Europa blev større og større, og mange amerikanere frygtede, at USA igen ville blive involveret i en krig langt fra USA, som det havde været tilfældet i første verdenskrig. Mange amerikanere mente ikke, at den historie skulle gentages, og Europa måtte klare sig selv.

Roosevelt var dog af den opfattelse, at USA ikke kunne lade Europa forbløde, og indvarslede før krigen, at USA kunne blive nødt til at bryde isolationen.

Det skal vi se nærmere på i næste kapitel.

OVERBLIK

Begivenheder ► Det skal du kunne svare på

Bolsjevikkerne tager magten i Rusland ved en revolution i november 1917

Den russiske revolution fandt bl.a. inspiration hos Karl Marx's antagelse om proletariats diktatur

I 1928 indførte Sovjetunionen planøkonomi

Det tyske nazistparti får medgang i begyndelsen af 1920'erne og igen efter 1929

Hitler kommer til magten i 1933 og afmonterer herefter demokratiet

Den amerikanske børs i Wall Street krakker i oktober 1929 og begynder en voldsom økonomisk krise i USA og senere i resten af verden

Den amerikanske præsident Roosevelt igangsætter sin New Deal politik, der var med til at få USA ud af den økonomiske krise

- Hvad er årsagerne til den russiske revolution i 1917?
- Hvad menes der med "proletariats diktatur" og hvordan kom det til udtryk i det kommunistiske Rusland?
- Hvordan harmonerer planøkonomi med "proletariats diktatur" og hvordan adskiller planøkonomien sig fra markedsøkonomi?
- Hvad er årsagen til nazisternes fremgang i hhv begyndelsen og slutningen af 1920'erne?
- Hvorfor kommer demokratiet i modvind i Tyskland og hvordan forklarer du årsagerne til Hitlers magtovertagelse?
- Hvad er årsagerne til at børsen i Wall Street krakker og hvorfor breder den økonomiske krise sig til resten af verden?
- Hvad gik New Deal ud på og hvorfor støtte den på modstand i det politiske system i USA?

KERNESTOF OG OVERBLIK

Titel på periode:
(udfyld skemaet i punktform)

Periodisering (årstal)	
Begrundelse for årstal	
Forandringer i levevilkår, teknologi og produktion	
Styreformer og samfundsorganisering	
Kulturer og kulturmøder	
Menneskesyn, herunder synet på mænd og kvinder	
Stats- og nationsdannelser	
Nationale, regionale og globale konflikter	
Vigtige begreber	
Vigtige begivenheder	
Vigtige personer	